

Marco Miotto

Άραβες στην υπηρεσία του Βυζαντίου. Η βασίλισσα Μαβία των Μπάνι Τανούχ (4^{ος} μ.Χ. αι.)

Η βασίλισσα των Σαρακηνών Μαβία είναι ιστορικό πρόσωπο, που αναφέρεται σε πηγές της ύστερης αρχαιότητας και της πρώιμης βυζαντινής περιόδου σχετικά με δύο σημαντικά γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αυγούστου της Ανατολής Ουάλεντος (364-378). Το πρώτο είναι η εξέγερση των Αράβων *φοιδεράτων* της διοίκησης Ανατολής, μεταξύ 375 και 378, που προκλήθηκε εξαιτίας της θρησκευτικής πολιτικής του αρειανόφρονος αυτοκράτορα. Το δεύτερο είναι η συμμετοχή των ίδιων Αράβων *φοιδεράτων* στην άμυνα της Κωνσταντινούπολης, που απειλούταν από τους Γότθους μετά τη μάχη της Αδριανούπολης το 378.

Οι πηγές

Οι πηγές για την ιστορία της βασίλισσας Μαβίας διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν κυρίως αφηγηματικές πηγές, γραμμένες στην ελληνική και τη λατινική, ενώ στη δεύτερη αραβικές αφηγηματικές πηγές. Υπάρχουν επίσης δύο επιγραφές, γραμμένες στην ελληνική, που σχετίζονται με τη Μαβία.

Οι ελληνικές και λατινικές πηγές περιλαμβάνουν τόσο εκκλησιαστικές όσο και κοσμικές ιστορίες και χρονογραφίες, καθώς και τις δύο επιγραφές που προαναφέραμε.

Οι εκκλησιαστικές ιστορίες είναι οι πηγές που δίνουν τις περισσότερες και λεπτομερέστερες πληροφορίες για τη Μαβία και οι μόνες που αναφέρουν το όνομά της. Αυτές είναι η *Historia ecclesiastica* του Rufinus Aquileiensis¹, ο οποίος έζησε στην Αίγυπτο και την Παλαιστίνη

¹ Rufinus Aquileiensis, *Historia ecclesiastica*, έκδ. E. Schwartz – Th. Mommsen, *Eusebius Werke*, τ. II.2: *Die Kirchengeschichte (Εκκλησιαστική Ιστορία)* [Die Griechischen

από το 372 μέχρι το 397, την εποχή δηλαδή κατά την οποία έλαβαν χώρα τα γεγονότα που σχετίζονται με τη Μαβία, και οι *Εκκλησιαστικές Ιστορίες* του Σωκράτη Σχολαστικού², του Σωζομενού³ και του Θεοδώρητου Κύρου⁴.

Ο μεταγενέστερος Θεόδωρος ο Αναγνώστης (α΄ μισό του 6^{ου} αι.) συνέθεσε μια επιτομή των εκκλησιαστικών ιστοριών του Σωκράτη Σχολαστικού, του Θεοδώρητου Κύρου και του Σωζομενού, που αποκαλείται *Τριμερής Ιστορία*, όπου επιλέγει και αντιγράφει αποσπάσματα από τους τρεις⁵. Εξάιρεση αποτελεί η δική του εκδοχή της ιστορίας της Μαβίας, στην οποία η ηρωίδα μας δεν ήταν Σαρακηνή, αλλά Ρωμαία.

Οι κοσμικές ιστορίες είναι εκείνες των ειδωλολατρών Αμμιανού Μαρκελλίνου⁶ και Ζώσιμου⁷, με τον τελευταίο να χρησιμοποιεί τον προγενέστερό του και σύγχρονο με τα γεγονότα της Μαβίας Ευνάπιο. Οι δύο συγγραφείς δεν αναφέρουν καθόλου τη Μαβία, ωστόσο δίνουν τις περισσότερες και χρησιμότερες πληροφορίες για τη συμμετοχή των Σαρακηνών στην άμυνα της Κωνσταντινούπολης.

Οι χρονογραφίες των μεταγενέστερων Γεωργίου Μοναχού και Θεοφάνη Ομολογητή αντλούν από τις εκκλησιαστικές ιστορίες, κυρίως από τον Θεόδωρο Αναγνώστη, από τον οποίον παίρνουν και αναπαράγουν την ιστορία για τη θρυλούμενη ρωμαϊκή καταγωγή της Μαβίας⁸.

Η Μαβία δεν αναφέρεται σε καμία αραβική πηγή. Όμως, οι αραβικές πηγές μας επιτρέπουν να δώσουμε μια συγκεκριμένη ταυτότητα στους *Σαρακηνούς* των λατινικών και βυζαντινών πηγών. Όλοι οι Άραβες ιστορικοί που αναφέρονται στους Τανούχ, τη φυλή της Μαβίας,

Christlichen Schriftsteller (στο εξής: GCS) 9], Leipzig 1908 (στο εξής: Rufinus Aquileiensis).

² Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. W. Bright, *Socrates' Ecclesiastical History*, Oxford 1893 (στο εξής: Σωκράτης Σχολαστικός).

³ Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. J. Bidez – G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* [GCS 50], Berlin 1960 (στο εξής: Σωζομενός).

⁴ Θεοδώρητος Κύρου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. L. Parmentier, *Theodoret. Kirchengeschichte* [GCS 19], Leipzig 1911 (β΄ έκδοση L. Parmentier – F. Scheidweiler [GCS 44], Berlin 1954· γ΄ έκδοση F. Scheidweiler [GCS NF 5], Berlin 1998) (στο εξής: Θεοδώρητος Κύρου).

⁵ Θεόδωρος Αναγνώστης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, έκδ. G. Chr. Hansen, *Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte* [GCS 54], Berlin 1971 (στο εξής: Θεόδωρος Αναγνώστης).

⁶ *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt*, έκδ. W. Seyfarth – L. Jacob-Karau – I. Ulmann, Leipzig 1978 (στο εξής: Ammianus Marcellinus).

⁷ Ζώσιμος, *Ιστορία νέα*, έκδ. F. Paschoud, *Zosime. Histoire nouvelle*, τ. I-III, Paris 1971-1989 (στο εξής: Ζώσιμος).

⁸ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τ. I-II, Lipsiae 1883, 1885 (ανατ. Hildesheim 1963) (στο εξής: Θεοφάνης) και Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν*, έκδ. C. de Boor, *Georgii Monachi Chronicon*, τ. I-II, Lipsiae 1904 (ανατ. Stuttgart 1978) (στο εξής: Γεώργιος Μοναχός).

βασίστηκαν στα χαμένα εν συνεχεία έργα του Hišām al-Kalbī, γνωστού και ως Ibn al-Kalbī (±737-819 ή 821), του σημαντικότερου ιστορικού που αφηγείται την ιστορία των Αράβων πριν από το Ισλάμ⁹. Επίσης, σημαντικές είναι οι πληροφορίες που μεταδόθηκαν μέσω των ποιημάτων της προϊσλαμικής περιόδου, πολλές από τις οποίες συμπεριλαμβάνονται στο έργο του Abū 'l-Faraġ al-Išbahānī (ή al-Išfahānī, 897-967), το *Kitāb al-aġānī*¹⁰.

Η μεγάλη εξέγερση του 375-378

Κατά τη βασιλεία του Ουάλεντος, ο αρχηγός των ύποσπόνδων Σαρακηνών, δηλαδή των Αράβων *φοιδεράτων*¹¹ της Συρίας, πέθανε και την αρχηγία ανέλαβε η χήρα του Μαβία, η οποία αποκαλείται από τις πηγές *βασίλισσα των Σαρακηνών*.¹²

⁹ Για τον Ibn al-Kalbī βλ. F. Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, τ. I-IX, Leiden 1967-1984, τ. X-XVII, Frankfurt am Main 2000-2010, τ. I, σ. 268-271 και ειδικά για τις πληροφορίες σχετικά με τους Αραβες *φοιδεράτους* του 4^{ου} αιώνα βλ. I. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Washington, D.C. 1984, σ. 349-366 (στο εξής: I. Shahid, *BAFOC*).

¹⁰ Abū 'l-Faraġ al-Išbahānī, *Kitāb al-aġānī* (*Το βιβλίο των ασιμάτων*), έκδ. Aḥmād al-Šanqīṭī, τ. I-XXI, al-Qāhira (Κάιρο) 1905 (στο εξής: al-Išbahānī). Για μία πρόσφατη μελέτη πάνω στο *Kitāb al-Aġānī* και τον Abū 'l-Faraġ al-Išbahānī βλ. Hilary Kilpatrick, *Making the Great Book of Songs. Compilation and the Author's Craft in Abū l-Faraj al-Išbahānī's Kitāb al-aghānī*, London - New York 2003.

¹¹ Για τους Αραβες *φοιδεράτους* βλ. I. Shahid, *BAFOC* 124-137, 140-142. — I. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century*, Washington, D.C. 1989 (στο εξής: I. Shahid, *BAFIC*). — I. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, τ. I-II.2, Washington, D.C. 1995-2009. — M. Miotto, Το Βυζάντιο και η άμυνα της Συρίας: Αραβες φοιδεράτοι, αραβικές επιδρομές και ισλαμική κατάκτηση (4^{ος}-7^{ος} αιώνας), *Βυζαντινά* 27 (2007) 187-214 (στο εξής: M. Miotto, Συρία). — G. Sartor, L'Empire des Théodoses et les *regna Orientis* (379-450): politique militaire et diplomatie impériale à l'égard des *foederati orientaux*, *Antiquité Tardive* 16 (2008) 43-84. Για τους Γερμανούς και άλλων εθνοτήτων *φοιδεράτους* στην υπηρεσία του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους βλ. J. Maspero, *Φοιδεράτοι et στρατιώται dans l'armée byzantine au VI^e siècle*, *Byzantinische Zeitschrift* 21 (1912) 97-109. — J. Teall, The Barbarians in Justinian's Armies, *Speculum* 40.2 (1965) 294-321. — G. Ravagnani, *Soldati di Bisanzio in età giustiniana*, Roma 1988, σ. 14-15, 22-23, 93-95. — J. Haldon, *Byzantine Praetorians. An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900* [Freie Universität Berlin, Byzantinisch-neugriechisches Seminar, Ποικίλα Βυζαντινά 3], Bonn 1984, σ. 95-107. — P. J. Heather, *Foedera and Foederati of the Fourth Century*, στο W. Pohl (εκδ.), *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, Leiden - Boston - Köln 1997, σ. 57-74.

¹² Το όνομα του συζύγου της Μαβίας είναι άγνωστο. Ο Shahid στην προσπάθειά του να ρίξει κάποιο φως στη ταυτότητα και την προσωπικότητά του, υποθέτει πως πρόκειται για τον «άνηρ βάρβαρος» που αναφέρει ο Λιβάνιος στην *Αυτοβιογραφία*

Αμέσως μετά οι Σαρακηνοί έλυσαν τη συμμαχία με το Ρωμαϊκό Κράτος και επιτέθηκαν κατά των πόλεων διαφόρων επαρχιών της διοίκησης Ανατολής, στη Φοινίκη, την Αραβία και την Παλαιστίνη, φτάνοντας μέχρι τις βορειοανατολικές περιοχές της Αιγύπτου¹³.

Τα αίτια της διάλυσης της συμμαχίας και της εξέγερσης πρέπει να αναζητηθούν στη θρησκευτική πολιτική του Ουάλεντος. Ιδιαίτερα, δυσσέσκεια ανάμεσα στους Άραβες συμμάχους προκάλεσαν οι διωγμοί εις βάρος του ορθόδοξου κλήρου, που κατέληγαν συνήθως σε εξορίες των ιερέων¹⁴. Οι θρησκευτικές αιτίες της εξέγερσης επιβεβαιώνονται από το γεγονός ότι όλες οι πηγές συμφωνούν πως μοναδική αξίωση και όρος της Μαβίας για να τερματιστεί ο πόλεμος ήταν ο διορισμός ενός μοναχού της αρεσκείας της, ορθόδοξου και Άραβα, ως «επισκόπου των Σαρακηνών»¹⁵. Επίσης, μετά την αποκατάσταση της ειρήνης η Μαβία προχώρησε αμέσως στην ανανέωση του *foedus* με το Ρωμαϊκό Κράτος, χωρίς να υπάρχει καμία αναφορά ή ένδειξη για άλλες αιτίες διένεξης, οικονομικής ή πολιτικής φύσεως, με τον αυτοκράτορα Ουάλεντα. Η άμεση αποκατάσταση της συμμαχίας με το Ρωμαϊκό Κράτος επιβεβαιώνεται και από τη συμμετοχή των ίδιων Αράβων *φοιιδεράτων* στην άμυνα της Κωνσταντινουπόλεως από τους Γότθους μετά τη μάχη της Αδριανουπόλεως.

Τα χρονικά όρια της εξέγερσης και του πολέμου των Αράβων *φοιιδεράτων* της Μαβίας κατά του Ουάλεντος δεν έχουν μέχρι σήμερα εντελώς διευκρινιστεί και εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης μεταξύ των μελετητών. Οι εκκλησιαστικοί ιστορικοί δεν δίνουν καμία ακριβή χρονολογία, αλλά συμφωνούν σχεδόν όλοι στο ότι η εξέγερση των Σαρακηνών της Μαβίας εκδηλώθηκε την περίοδο, κατά την οποία ο αυτοκράτορας Ουάλης βρισκόταν στην Αντιόχεια, με τον Σωκράτη Σχολαστικό να τοποθετεί χρονικά την εξέγερση μετά την αναχώρηση του Ουάλεντος από την πόλη την άνοιξη του 378 (*Αναχωρήσαντος δὲ τῆς Ἀντιοχείας τοῦ βασιλέως, Σαρακηνοὶ οἱ*

του· I. Shahid, *BAFOC* 124-137, 140-142. Για τον τίτλο της βασίλισσας των Σαρακηνών που αποδίδεται στη Μαβία βλ. παρακάτω.

¹³ Rufinus Aquileiensis, XI, §6. — Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36. — Σωζομενός, VI, §38.1-4. — Θεοδώρητος Κύρου, IV, §23. — Θεόδωρος Αναγνώστης 69. — Θεοφάνης, τ. I, σ. 64.5-16. — Γεώργιος Μοναχός, τ. II, σ. 555.

¹⁴ Οι πηγές για τη θρησκευτική πολιτική του Ουάλεντος είναι οι *Εκκλησιαστικές Ιστορίες* του Σωκράτη Σχολαστικού, του Σωζομενού και του Θεοδώρητου Κύρου. Για μια παλαιότερη αλλά ακόμη χρήσιμη έκθεση των κύριων γεγονότων βλ. J. Milner, *The History of the Church of Christ in Four Volumes*, τ. I, London 1834, σ. 606-616 (στο εξής: J. Milner, *History of the Church*). Για μια πιο πρόσφατη αξιολόγηση της θρησκευτικής πολιτικής του Ουάλεντος βλ. N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, Berkeley, Los Angeles, CA - London 2002, σ. 211-263.

¹⁵ I. Shahid, *BAFOC* 143-144.

πρώην ύπόσπονδοι, τότε Ῥωμαίων ἀπέστησαν)¹⁶. Ο μεταγενέστερος Θεοφάνης αναφέρει τα γεγονότα της εξέγερσης της Μαβίας στο έτος από κτίσεως κόσμου 5869, δηλαδή το 377, χρονολογία που συμφωνεί με όσα έγραψαν οι προγενέστεροί του εκκλησιαστικοί ιστορικοί¹⁷. Ωστόσο, η παλαιότερη πηγή για την ιστορία της Μαβίας, η *Historia ecclesiastica* του Rufinus Aquileiensis (Ρουφίνος της Ακυληίας, 345-411), αναφέρει ότι η Μαβία άρχισε (*coepit*) τις επιθέσεις κατά των επαρχιών της Ανατολής την εποχή που ο Ουάλης σκλήρυνε τη στάση του απέναντι στους ορθοδόξους και εντείνονταν οι εις βάρος τους διωγμοί, ενώ στον πατριαρχικό θρόνο της Αλεξανδρείας είχε ανέλθει ο αρειανόφων Λούκιος¹⁸.

Ο Glen Bowersock στη μελέτη του με τίτλο «Limes Arabicus» που δημοσιεύτηκε το 1976, βασιζόμενος στον Rufinus και θεωρώντας ανακριβείς τις χρονικές αναφορές του Σωκράτη Σχολαστικού, χρονολογεί την εξέγερση της Μαβίας το 373¹⁹. Ο ίδιος όμως μερικά χρόνια αργότερα, στο άρθρο του «Mavia Queen of the Saracens», αναγνωρίζοντας την ορθότητα του Σωκράτη Σχολαστικού και θεωρώντας αόριστα τα χρονικά όρια που δίνει ο Rufinus προσδιόρισε ως χρονολογία της εξέγερσης το έτος 378, περιορίζοντας μάλιστα όλα τα γεγονότα (εξέγερση, πόλεμος, χειροτονία του Μωϋσή, συμφιλίωση και ανανέωση του *foedus*) στην άνοιξη του ίδιου χρόνου²⁰. Μερικοί μελετητές συμφωνούν με τη χρονολογία του 378, ενώ άλλοι επεκτείνουν την περίοδο των

¹⁶ Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36. Για την παραμονή του Ουάλεντος στην Αντιόχεια την περίοδο 373-378 βλ. Gl. Downey, *A History of Antioch in Syria. From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton, NJ 1961, σ. 401-403.

¹⁷ Θεοφάνης, τ. I, σ. 64.5-6.

¹⁸ Rufinus Aquileiensis, XI, §6: «*Per idem tempus ecclesia velut persecutionis igne conflante purior auri metallo refulgebat. non enim in verbis uniuscuiusque fides, sed in exiliis et carceribus probabatur, quia non honori erat catholicum esse, sed poenae, praecipue apud Alexandriam, ubi ne sepeliendis quidem corporibus mortuorum libera facultas fidelibus erat, quae dum Lucius omni adrogantia et saevitia gereret, Mauvia Saracenorum gentis regina vehementi bello Palaestini et Arabici limitis oppida atque urbes quater vicinasque simul vastare provincias coepit*». Για τον Λούκιο Αλεξανδρείας βλ. J. Milner, *History of the Church* 603-604, 607, 613-616. — H. Wace, *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, Boston 1911, σ. 673 (λήμμα Lucius [11]).

¹⁹ G. W. Bowersock, *Limes Arabicus*, *Harvard Studies in Classical Philology* 80 (1976) 219-229, σ. 225-226.

²⁰ G. W. Bowersock, *Mavia, Queen of the Saracens*, στο W. Eck κ.ά., *Studien zur antiken Sozialgeschichte, Festschrift Friedrich Vittinghoff* [Kölner historische Abhandlungen 28], Köln - Wien 1980, σ. 477-495 (στο εξής: G. Bowersock, *Mavia*), ο οποίος γράφει συγκεκριμένα στη σελίδα 487: «*Let us proceed, then, with the probable dating of Mavia's revolt to spring 378, as Valens left Antioch*».

γεγονότων και στα προηγούμενα χρόνια²¹. Ορισμένοι αποφεύγουν τις ακριβείς χρονολογήσεις²². Ο Irfan Shahid προτείνει ως *terminus post quem* το 373, σύμφωνα με την αφήγηση του Rufinus, και ως *terminus ante quem* το 378, βασιζόμενος στον Σωζομενό. Ωστόσο θεωρεί πως το γεγονός ότι οι διωγμοί του Ουάλεντος κατά των ορθοδόξων —βασική αιτία της εξέγερσης— εντάθηκαν από το 375 επιτρέπει τον περιορισμό της πιθανής διάρκειας των γεγονότων στην τριετία 375-378, με πιθανότερη χρονολογία έναρξης το 375 και πιθανότερη χρονολογία τερματισμού του πολέμου το 378²³.

²¹ O P. Yannopoulos, L'origine des informations byzantines au sujet de l'Arabie pré-islamique, στο A. Al-Helabi κ.ά. (εκδ.), *Arabia, Greece and Byzantium. Cultural Contacts in Ancient and Medieval Times. Proceedings of the International Symposium on the Historical Relations between Arabia the Greek and Byzantine World (5th century BC-10th century AD)* (Riyadh, 6-10 December 2010), τ. I-II, Riyadh 2012 / AH 1433, τ. II, σ. 203-219, εδώ 213 χρονολογεί τα γεγονότα στο 378, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζει πώς καταλήγει σε αυτή τη χρονολογία και παραπέμποντας στον Rufinus Aquileiensis. Ο Η. 'Abd al-Badī' Riḏwān Maḥmūd, al-Tanūḥiyyūn fī Sūriya wa 'alāqatuhum bi-l-Imbarātūriyya al-Rūmāniyya bayna al-qarnayn al-ḥāliḡ wa al-sābi' al-milādiyīn (Οι Τανούχ στη Συρία και η σχέση τους με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία από τον 3^ο μέχρι τον 7^ο αιώνα μ. Χ.), στο *Arabia, Greece and Byzantium* (όπως παραπάνω), τ. I, σ. 329-361 (στο εξής: Η. 'Abd al-Badī', al-Tanūḥiyyūn), τοποθετεί χρονικά την εξέγερση και τον πόλεμο στη διετία 376-378 (σ. 352), χωρίς διευκρινίσεις και χωρίς παραπομπή. Μετά το 376, και μόλις ο Ουάλης αναχώρησε από την Αντιόχεια («*as soon as the Emperor [Valens] left Antioch*»), είχε τοποθετήσει χρονικά την έναρξη της εξέγερσης και ο Vasiliev, χωρίς να χρονολογήσει όμως το τέλος της και χωρίς να αναφερθεί στην άμυνα της Κωνσταντινούπολης του 378: A. A. Vasiliev, Notes on Some Episodes concerning the Relations between the Arabs and the Byzantine Empire from the Fourth to the Sixth Century, *Dumbarton Oaks Papers* 9-10 (1956) 306-316, σ. 307.

²² M. Sartre, *Trois études sur l'Arabie romaine et byzantine* [Collection Latomus 178], Bruxelles 1982, σ. 147: «dans la seconde moitié du IV^e siècle» (στο εξής: M. Sartre, *Trois études*). — D. F. Graf, Rome and the Saracens. Reassessing the Nomadic Menace, στο T. Fahd (εκδ.), *L'Arabie préislamique et son environnement historique et culturel. Actes du colloque de Strasbourg, 24-27 juin 1987* [Travaux du Centre de Recherche sur le Proche Orient et la Grèce antiques 10], Leiden 1989, σ. 341-400 (=D. F. Graf, *Rome and the Arabian Frontier. From the Nabataeans to the Saracens* [Variorum Collected Studies Series 594], Aldershot, Hampshire - Brookfield, VT 1997, αρ. X), εδώ 348: «during the reign of Valens (A.D. 365-378)». — R. G. Hoyland, *Arabia and the Arabs. From the Bronze age to the coming of Islam*, London - New York 2001, σ. 240: «in the 370s» (στο εξής: R. Hoyland, *Arabia and the Arabs*). — W. Stevenson, Sozomen, Barbarians, and Early Byzantine Historiography, *Greek Roman and Byzantine Studies* 43 (2002-2003) 51-75, σ. 57-58, ο οποίος δεν δίνει χρονικές ενδείξεις, αλλά παραθέτει το χωρίο του Σωκράτη Σχολαστικού, στο οποίο βασίζονται όσοι τείνουν προς το 378. G. Fisher, From Mavia to al-Mundhir: Arab Christians and Arab tribes in the late Roman East, στο I. Toral-Niehoff - K. Dimitriou (εκδ.), *Religious Culture in Late Antique Arabia*, Leiden (υπό έκδοση), διαθέσιμο στο www.academia.edu, σ. 1-26, εδώ 12 (fl. 375) (στο εξής: G. Fisher, From Mavia to al-Mundhir).

²³ I. Shahid, *BAFOC* 184.

Με το ξέσπασμα της εξέγερσης οι Άραβες της Μαβίας επιτέθηκαν εναντίον όλων των εσωτερικών επαρχιών της διοίκησης Ανατολής νοτίως της Συρίας, καθώς και κατά των βορειοανατολικών περιοχών της Αιγύπτου. Ο Rufinus γράφει πως η Μαβία «*Palaestini et Arabici limitis oppida atque urbes quater vicinasque simul vastare provincias coepit*»²⁴, τοποθετώντας δηλαδή την έναρξη των επιθέσεων στις παραμεθόριες περιοχές των επαρχιών Παλαιστίνης (Πρώτης) και Αραβίας, επιθέσεις που σύντομα επεκτάθηκαν και στις γειτονικές (*vicinas*) επαρχίες, δηλαδή τη Φοινίκη και ίσως την Κοίλη Συρία βορειότερα, και την Αίγυπτο νοτιότερα²⁵. Με τα γεωγραφικά όρια που θέτει ο Rufinus

²⁴ Rufinus Aquileiensis, XI, §6.

²⁵ Στα χρόνια της εξέγερσης η παλαιά ρωμαϊκή επαρχία Κοίλης Συρίας (*Syria Coele*) είχε ήδη διαιρεθεί σε *Syria Coele* και *Euphratensis* (πλήρες όνομα *Augusta Euphratensis*), με τη δεύτερη νεοσυσταθείσα επαρχία να συμπεριλαμβάνει όλα τα εδάφη κατά μήκος της δυτικής όχθης του ποταμού Ευφράτη που ανήκαν παλαιότερα στην ενιαία επαρχία. Νοτιότερα, υπήρχε η ακόμη ενιαία επαρχία Φοινίκης (*Phoenice*), η οποία γύρω στο 400 θα χωριστεί σε Φοινίκη Παραλία (*Phoenice Paralia* ή *Phoenice Prima*) και Φοινίκη Λιβανησία (*Phoenice Libanensis* ή *Phoenice Secunda*). Ακόμη νοτιότερα ήταν η επαρχία Αραβίας (*Provincia Arabia*), που περιλάμβανε μόνο το βόρειο τμήμα της παλαιάς *Provincia Arabia*, ενώ το κεντρικό και το νότιο είχαν προστεθεί με τη μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού στην επαρχία Παλαιστίνης (*Provincia Palaestina*). Την εποχή της εξέγερσης της Μαβίας οι περιοχές ανατολικά του ποταμού Ιορδάνη και η Χερσόνησος του Σινά ανήκαν διοικητικά στην Παλαιστίνη Πρώτη (*Palaestina Prima*). Για τη διοικητική ιστορία των συριακών επαρχιών βλ. A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971². — G. W. Bowersock, *Syria under Vespasian*, *The Journal of Roman Studies* 63 (1973) 132-140. — G. Brizzi, *L'area siro-libanese e il sistema provinciale romano sino al III sec. d.C.*, *Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina* 23 (1976) 53-108. — J.-P. Rey-Coquais, *Syrie romaine, de Pompée à Dioclétien*, *The Journal of Roman Studies* 68 (1978) 44-73. — Maria Gabriella Angeli Bettinelli, *Roma e l'Oriente. Strategia, economia, società e cultura nelle relazioni politiche fra Roma, la Giudea e l'Iran* [Problemi e ricerche di storia antica 7], Roma 1979². — Jeannine και J.-Ch. Balty, *L'Apamène antique et les limites de la Syria Secunda*, στο *La géographie administrative et politique d'Alexandre à Mahomet. Actes du Colloque de Strasbourg, 14-16 juin 1979* [Université des Sciences Humaines de Strasbourg, Travaux du centre de Recherche sur le Proche-Orient et la Grèce Antiques 6], Leiden 1981, σ. 41-75. — M. Pavan, *La Siria in età classica e cristiana tra Occidente e Oriente*, *Il Velro* 28 (1984) 227-250. Για την επαρχία Αραβίας βλ. G. W. Bowersock, *A Report on Arabia Provincia*, *The Journal of Roman Studies* 61 (1971) 219-242. — A. Negev, *The Nabataeans and the Provincia Arabia*, στο Hildegard Temporini (εξδ.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.8: *Politische Geschichte. Provinzen und Randvölker: Syrien, Palästina, Arabien*, Berlin - New York 1978, σ. 520-686. — M. Sartre, *Trois études*. — G. W. Bowersock, *Roman Arabia*, Cambridge, MA - London 1983. — Henry Innes McAdam, *Studies in the History of the Roman Province of Arabia - The Northern Sector* [British Archaeological Review, International Series 295], Oxford 1986. Ειδικά για την απόσπαση εδαφών της επαρχίας Αραβίας και την ενσωμάτωσή τους στην επαρχία Παλαιστίνης βλ. Y. Tsafirir, *The Transfer of the Negev, Sinai and Southern Transjordan from Arabia to Palaestina*, *Israel Exploration Journal* 36.1/2 (1986) 77-86. Η δε διαίρεση της Παλαιστίνης σε

συμφωνούν και οι μεταγενέστεροι εκκλησιαστικοί ιστορικοί. Σύμφωνα μάλιστα με τον Σωκράτη τον Σχολαστικό «*Πάντα οὖν τὰ ὑπὸ τὴν ἀνατολὴν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπορθεῖτο χρόνον*»²⁶. Φαίνεται ωστόσο απίθανο οι άνδρες της Μαβίας να επιτέθηκαν και στις παραθαλάσσιες επαρχίες της διοίκησης Ανατολής. Συνεπώς πρέπει να ερμηνεύσουμε το «*Πάντα οὖν τὰ ὑπὸ τὴν ἀνατολὴν*», ως λογοτεχνική υπερβολή και να προσδιορίσουμε τη γεωγραφική περιοχή, όπου διεξήχθη ο πόλεμος, στις επαρχίες στο εσωτερικό της διοίκησης Ανατολής και πιο συγκεκριμένα σε εκείνες νότια του ποταμού Ευφράτη²⁷. Ο Σωζομενός γράφει πως στόχος των επιθέσεων ήταν οι «*Φοινίκων καὶ Παλαιστίνων πόλεις μέχρι καὶ Αἰγυπτίων*», διευκρινίζοντας για την Αίγυπτο, ότι πρόκειται για τους Άραβες κατοίκους της περιοχής ανατολικά του ποταμού Νείλου που ονομάζεται «*Ἀράβιον κλίμα*»²⁸. Ο Θεόδωρος Κύρου γράφει πως οι Άραβες της Μαβίας λεηλάτησαν «*τὰς πελαξούσας τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ... χώρας*», εννοώντας τις περιοχές της διοίκησης Ανατολής όπου είχαν εγκατασταθεί οι Άραβες φοιιδεράτοι, καθώς και τα κοντινά σε αυτές εδάφη²⁹. Ο Θεόδωρος Αναγνώστης γράφει πως η Μαβία «*πολλὰ κακὰ τοὺς Ῥωμαίους ἔδρασεν*», αλλά δεν διευκρινίζει πού³⁰. Από τους δύο μεταγενέστερους χρονογράφους που αναφέρουν και αυτοί την ιστορία της Μαβίας, ο μεν Θεοφάνης ο Ομολογητής χρησιμοποιεί τις ίδιες σχεδόν λέξεις με τον Θεόδωρο Αναγνώστη («*πολλὰ κακὰ Ῥωμαίοις ποιήσασα*»)³¹, ο δε

Παλαιστίνη Πρώτη (Palaestina Prima) και Παλαιστίνη Δευτέρα (Palaestina Secunda) έγινε το 357-358, όπως συμπεραίνεται από τις επιστολές του Λιβάνιου, ενώ το 409 έχουμε την πρώτη αναφορά στην Παλαιστίνη Τρίτη (Palaestina Tertia ή Salutaris) στον Θεοδοσιανό Κώδικα (Codex Theodosianus): Y. Dan, Palaestina Salutaris (Tertia) and its Capital, *Israel Exploration Journal* 32.2/3 (1982) 134-137.

²⁶ Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36.

²⁷ Ο Shahid, βασιζόμενος σε αραβικές πηγές του 8^{ου}, 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα, προσδιορίζει την έδρα των Τανούχ σε ορισμένες περιοχές της βόρειας Συρίας, οι οποίες την εποχή της Μαβίας ανήκαν στην *επαρχία Κοίλης Συρίας*, *επαρχία* όπου ούτε σημειώθηκαν επιθέσεις από τους Άραβες, ούτε έλαβε χώρα κάποια στρατιωτική επιχείρηση. Αν και οι προαναφερόμενες αραβικές πηγές περιγράφουν την κατάσταση κατά την εποχή της ισλαμικής κατάκτησης της Συρίας ή κατά τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, ο Shahid θεωρεί πως η εγκατάσταση και η μόνιμη παρουσία των Τανούχ σε αυτές τις περιοχές είναι προγενέστερη και την ανάγει στον 4^ο αιώνα: I. Shahid, *BAFOC* 381-407. Για τις τοποθεσίες και περιοχές των Τανούχ τον 4^ο αιώνα, βλ. παρακάτω.

²⁸ Σωζομενός, VI, §38.1-2. Για το «*Ἀράβιον κλίμα*» και για τους εκεί εγκατασταθέντες Άραβες, βλ. I. Shahid, *Rome and the Arabs. A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*, Washington, D.C. 1984, σ. 7 (στο εξής: I. Shahid, *RA*) και του ίδιου, *BAFOC* 146-147.

²⁹ Θεόδωρος Κύρου, IV, §23.

³⁰ Θεόδωρος Αναγνώστης 69.

³¹ Θεοφάνης, τ. I, σ. 64.5-6.

Γεώργιος Μοναχός προσθέτει πως οι επιθέσεις των Αράβων αφορούσαν τις επαρχίες της Παλαιστίνης και της Αραβίας, ακολουθώντας σε αυτό τον Rufinus («πολλὰ οὖν κακὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἔδρασεν, ... καὶ πόλεις πολλὰς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Ἀραβίᾳ πορθῆσαι»)³². Σύμφωνα με τις πηγές, στόχος των επιθέσεων των Αράβων της Μαβίας ήταν οι πόλεις της εσωτερικής Συρίας (*oppida atque urbes* [πόλεις]), γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τη γνωστή αδυναμία των Αράβων εκείνη την εποχή να προβούν σε κανονικές πολιορκίες³³. Οι λόγοι για την εφαρμογή αυτής της στρατηγικής είναι κυρίως ιδεολογικής φύσεως: η Μαβία έκανε πόλεμο για θρησκευτικούς λόγους υπέρ της ορθοδοξίας και κατά του αρειανισμού, και δέκτες αυτής της θρησκευτικής και ιδεολογικής σύγκρουσης ήταν οι χριστιανοί της διοίκησης Ανατολής, οι οποίοι ζούσαν κυρίως στις πόλεις, όπου είχαν τους ναούς και τις εκκλησιαστικές αρχές τους³⁴. Επίσης, οι περιοχές που δέχθηκαν τις επιθέσεις των ανδρών της Μαβίας ήταν εκείνες απ' όπου περνούσαν οι σημαντικότεροι εμπορικοί δρόμοι προς και από τη δυτική Αραβική Χερσόνησο (Χετζάζη και Υεμένη) και όπου το αραβικό στοιχείο ήταν ήδη σημαντικό³⁵.

Δεν πρέπει βέβαια να αποκλείεται το ενδεχόμενο οι επιθέσεις κατά των πόλεων που αναφέρονται στις πηγές να ήταν απλά αποκλεισμοί των αστικών κέντρων από την ύπαιθρο, κάτι παρόμοιο με τις περισσότερες «πολιορκίες» των πόλεων της Συρίας από τους μουσουλμάνους τον 7^ο αιώνα³⁶.

³² Γεώργιος Μοναχός, τ. II, σ. 555.4-6.

³³ Ακόμα και τον 6^ο αιώνα, σύμφωνα με τον Προκόπιο, οι Αραβες σύμμαχοι (φοιδεράτοι) των Βυζαντινών ήταν ανίθετοι ως προς την πολιορκητική Προκόπιος, *Περὶ κτισμάτων*, έκδ. G. Wirth - J. Haurly, *Procopii Caesariensis opera omnia*, τ. IV: *De aedificiis*, Leipzig 1964, II, §9.4-5: «ἀδύνατοι γὰρ τειχομαχεῖν εἰσι Σαρακηνοὶ φύσει, καὶ τι αὐτῶν, ἂν οὕτω τύχοι, τεῖχισμα φαυλότατον καὶ πηλῶ σύνθετον ἐμπόδιον τῇ ὁρμῇ γίνεται».

³⁴ I. Shahid, *BAFOC* 147-148.

³⁵ Βλ. R. Paret, *Les villes de Syrie du Sud et les routes commerciales d'Arabie à la fin du VI^e siècle*, στο F. Dölger - H.-G. Beck (εκδ.), *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongress, München 1958*, München 1960, σ. 438-444. — Henry Innes McAdam, *Settlements and Settlement Patterns in Northern and Central Transjordan, ca 550-ca 750*, στο G. R. D. King - Averil Cameron (εκδ.), *The Byzantine and Early Islamic Near East*, τ. II: *Land Use and Settlement Patterns*, Princeton, NJ 1994, σ. 49-93. — A. Zeyadeh, *Settlement Patterns, an Archaeological Perspective. Case Studies from Northern Palestine and Jordan*, στο G. R. D. King - Averil Cameron (ό.π.), σ. 117-131.

³⁶ Βλ. M. Miotto, *Η ισλαμική κατάκτηση της Συρίας. Πώς και γιατί το Βυζάντιο έχασε την Ανατολή του*, Αθήνα 2007, σ. 81-89 (στο εξής: M. Miotto, *Κατάκτηση*).

Ο ρωμαϊκός στρατός αντέδρασε στις επιθέσεις και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις εξελίχθηκαν σε κανονικό πόλεμο³⁷, κατά τη διάρκεια του οποίου οι Άραβες κατάφεραν να νικήσουν σε μεγάλη εκ παρατάξεως μάχη, κάπου μεταξύ της Φοινίκης και της Αραβίας, τα στρατεύματα του ίδιου του *magister equitum et peditum per Orientem* («τὸν στρατηγὸν πάσης τῆς ἀνὰ τὴν ἔω ἰπικῆς τε καὶ πεζῆς στρατιάς»)³⁸. Η αναπάντεχη αυτή επιτυχία των Αράβων της Μαβίας οφείλεται στη μεγαλύτερη ευκινησία τους απέναντι στα ρωμαϊκά στρατεύματα, των οποίων, ως πρώην σύμμαχοι, γνώριζαν την τακτική και τις μεθόδους μάχης, αλλά και σε ηθικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, δεδομένου ότι πολεμούσαν με έντονο θρησκευτικό ζήλο κατά ενός «αιρετικού τυράννου»³⁹.

Το μέγεθος των στρατιωτικών επιτυχιών της Μαβίας προσφέρει επίσης αξιόλογες ενδείξεις για την ποσοτική εκτίμηση του αραβικού στοιχείου στη διοίκηση Ανατολής τον 4^ο αιώνα. Οι Άραβες φοιδεράτοι που επαναστάτησαν και πολέμησαν κατά του Ρωμαϊκού Κράτους έπρεπε να είναι αρκετοί αριθμητικά, ώστε να μπορέσουν να πραγματοποιήσουν τόσες επιθέσεις, σε τόσο ευρεία ζώνη, και να τολμήσουν να αντιμετωπίσουν σε ανοιχτό πεδίο τα τακτικά στρατεύματα του *magister militum per Orientem*.

Ύστερα από αυτή την αποτυχία ο Ουάλης αναγκάστηκε να έρθει σε συμφωνία με τη Μαβία, δεχόμενος τους όρους της, οι οποίοι αφορούσαν αποκλειστικά ένα θρησκευτικό ζήτημα: τη χειροτόνηση και τον διορισμό κάποιου μοναχού ονόματι Μωϋσή, Άραβα και ορθόδοξου, ως επισκόπου των Σαρακηνών, δηλαδή των Αράβων φοιδεράτων. Ακολούθησε η συμφιλίωση με τις ρωμαϊκές αρχές και η ανανέωση του *foedus*. Η ειρήνη επισφραγίστηκε με τους γάμους της κόρης της Μαβίας με τον *magister equitum* Βίκτορα⁴⁰.

Η εξέγερση των Αράβων φοιδεράτων της Μαβίας ήταν μια από τις σημαντικότερες, αν όχι η σημαντικότερη, αντίδραση στους διωγμούς του Ουάλεντος κατά των ορθοδόξων στις περιοχές της διοίκησης

³⁷ Οι πηγές κάνουν λόγο για «*vehementi bello*» (Rufinus Aquileiensis, XI, §6), «*οὐχ ... ῥάδιος ὁ πόλεμος*» (Σωζομενός, VI, §38.2) και «*σφοδροτάτω πολέμῳ*» (Γεώργιος Μοναχός, τ. II, σ. 555.5).

³⁸ Σωζομενός, VI, §38.2-4. Για μία ανάλυση της μάχης βλ. I. Shahid, *BAFOC* 150-152. Ο *magister equitum et peditum per Orientem* ήταν τότε κάποιος Iulius· βλ. A. H. M. Jones - J. R. Martindale - J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τ. I: *AD 260-395*, Cambridge 1971, σ. 481 (στο εξής: *PLRE*).

³⁹ I. Shahid, *BAFOC* 148-152.

⁴⁰ Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36 (τ. II, σ. 566): «*εἶχέ τε τοῦ λοιποῦ ἡ Μαυία πρὸς Ῥωμαίους εἰρήνην, ὡς καὶ θυγατέρα αὐτῆς τῷ στρατηλάτῃ κατεγγυῆσαι Βίκτορι*». Για τον Βίκτορα βλ. παρακάτω.

Ανατολής και προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, το ενδιαφέρον των εκκλησιαστικών ιστορικών της εποχής και του επόμενου αιώνα⁴¹.

Επιτυχίες της τότε υπό διωγμό ορθοδοξίας κατά της αρειανής αίρεσης δια των Αράβων χριστιανών ορθοδόξων της Συρίας δεν σημειώθηκαν μόνο σε στρατιωτικό επίπεδο. Η θαρραλέα στάση του ανθρώπου που η Μαβρία απαιτούσε επίμονα να γίνει επίσκοπος των Σαρακηνών, του μοναχού Μωϋσή, ενώπιον του αρειανού πατριάρχη Αλεξανδρείας Λούκιου και ο διάλογος που διεξήχθη μεταξύ τους, σηματοδότησαν τη δεύτερη νίκη των ορθοδόξων, αυτή τη φορά σε πνευματικό επίπεδο, απέναντι στους αρειανούς⁴².

Το ενδιαφέρον για το πρόσωπο του Μωϋσή έγκειται σε ορισμένες πληροφορίες που η ιστορία του προσφέρει: ότι ήταν Άραβας («Σαρακηνός τὸ γένος»)⁴³ και ότι έγινε επίσκοπος των Σαρακηνών, άρα οι Άραβες φοιδεράτοι είχαν πια δικό τους επίσκοπο («ἐπίσκοπον τοῦ οἰκείου ἔθνους»)⁴⁴.

Σύμφωνα με όσα γράφει ο Σωζομενός, τον οποίον ακολουθούν ο Θεόδωρος Αναγνώστης και ο Θεοφάνης, φαίνεται πως η χειροτονία του Μωϋσή ως επισκόπου των Σαρακηνών είχε ως συνέπεια τον

⁴¹ Για το θέμα της υποχρέωσης του ευσεβούς αυτοκράτορα να υπερασπίζεται την ορθοδοξία απέναντι στους αιρετικούς στα έργα των εκκλησιαστικών ιστορικών βλ. G. F. Chesnut, *The First Christian Histories. Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, and Evagrius* [Théologie Historique 46], Paris 1977, σ. 229 (στο εξής: G. Chesnut, *First Christian Histories*).

⁴² Η συνάντηση και ο διάλογος μεταξύ του Μωϋσή και του Λούκιου αναφέρεται λεπτομερώς από τον Rufinus Aquileiensis (XI, §6) και επαναλαμβάνεται από τον Σωκράτη Σχολαστικό (IV, 36), τον Σωζομενό (VI, 38.6-8) και τον Θεοδώρητο Κύρου (IV, 23), ενώ εν συντομία από τον Θεόδωρο Αναγνώστη (σ. 69), τον Θεοφάνη (τ. I, σ. 64.6-11) και τον Γεώργιο Μοναχό (τ. II, σ. 555.6-19). Για το μοτίβο της παρρησίας των αγίων ανθρώπων απέναντι στους ασεβείς άρχοντες βλ. G. Chesnut, *First Christian Histories* 232.

⁴³ Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36. Ο Rufinus Aquileiensis (XI, §6) γράφει: «*Moses quidam nomine monachus genti suae ordinaretur episcopus*». Με το «*genti suae*» μπορεί να αναφέρεται στην εθνικότητα του Μωϋσή ή στη φυλή της Μαβρίας. Οι άλλες πηγές δεν διευκρινίζουν την εθνικότητα του Μωϋσή. Όλες δε οι πηγές αναφέρουν ότι ήταν μοναχός και ασκητής στην έρημο. Ο Shahid βασιζόμενος σε γλωσσικά και πολιτιστικά στοιχεία θεωρεί βέβαιο πως ο Μωϋσής ήταν Άραβας: I. Shahid, *BAFOC* 152-158, κυρίως 157-158. Είναι ο μόνος που αναφέρεται στη χαρακτηριστική μορφή «άγιου ανθρώπου» (*holy man*), του χριστιανού ερημίτη των παραμεθόριων περιοχών της Συρίας και στον ρόλο του στη διάδοση του χριστιανισμού ανάμεσα στους Άραβες.

⁴⁴ Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36. Οι άλλες πηγές χρησιμοποιούν περίπου τις ίδιες λέξεις. Για τους επισκόπους των Αράβων, *φοιδεράτων* και μη, στη *διοίκηση Ανατολής* βλ. I. Shahid, *BAFOC* 330-345. — Rosalba Arcuri, *I vescovati arabi: vie di cristianizzazione e forme di controllo politico sulle tribù nomadi nel tardo impero (IV-VI sec.)*, *Κοινωνία* 26-27 (2002-2003) 37-99.

μαζικό προσηλυτισμό τους στον χριστιανισμό⁴⁵, άποψη που γίνεται δεκτή και από σύγχρονους μελετητές⁴⁶. Ωστόσο, τα κείμενα των προγενέστερων Rufinus και Σωκράτη Σχολαστικού, που αποτελούν την πηγή όλων των προαναφερθέντων ιστορικών, δεν δικαιολογούν αυτή την ερμηνεία⁴⁷. Φαίνεται μάλιστα πως οι περισσότεροι Άραβες της Μαβίας, καθώς και η ίδια, ήταν ήδη χριστιανοί. Αυτό συμβαδίζει με το γεγονός ότι, για να συνάψουν *foedus* με το Ρωμαϊκό Κράτος και να εγκατασταθούν στα εδάφη του, οι Άραβες έπρεπε να είναι ή να γίνουν χριστιανοί⁴⁸. Άλλωστε, αν η Μαβία δεν ήταν ακόμη χριστιανή, γιατί να θέσει ως μοναδικό όρο για την ειρήνη τον διορισμό του συγκεκριμένου ορθοδόξου μοναχού ως επισκόπου της φυλής της; Φαίνεται επίσης πως ο Σωζομενός, όταν γράφει για προσηλυτισμούς, δεν αναφέρεται συγκεκριμένα στους Άραβες *φοιδεράτους* της Μαβίας, αλλά σε όλους τους Άραβες της περιοχής, από τους οποίους πολλοί δεν είχαν ακόμη εκχριστιανιστεί⁴⁹.

Είναι πιθανό πολλοί Τανούχ να είχαν ασπαστεί τον χριστιανισμό ήδη όταν βρίσκονταν στο νότιο Ιράκ, περιοχή όπου ανθούσαν πολλές αραβόφωνες χριστιανικές κοινότητες. Μάλιστα, η αντιχριστιανική πολιτική του Σαλώρη Β΄ (309-379) ήταν από τις βασικότερες αιτίες που ώθησαν πολλούς Άραβες να εγκαταλείψουν το Ιράκ και να μεταναστεύσουν στη ρωμαϊκή Συρία⁵⁰.

Σίγουρο είναι πως οι επιτυχίες της Μαβίας τόσο σε πολιτικοστρατιωτικό όσο και σε ιδεολογικό και θρησκευτικό επίπεδο ενίσχυσαν τη θέση της στο εσωτερικό της φυλετικής συνομοσπονδίας των Τανούχ,

⁴⁵ Σωζομενός, VI, §38.9. — Θεόδωρος Αναγνώστης 69. — Θεοφάνης, τ. I, σ. 64.11-12.

⁴⁶ Όπως ο Bowersock που, αν και με κάποιες επιφυλάξεις, θεωρεί πως η Μαβία και η φυλή της δεν ήταν ακόμη χριστιανοί την εποχή της εξέγερσης G. Bowersock, *Mavia* 482.

⁴⁷ Ο Rufinus γράφει πως μετά τη χειροτονία και τον διορισμό του Μωϋσή «*quo suscepto et gentis ferocissimae pacem tenuit et fidei catholicae custodivit intemerata consortia*», λέξεις που παραπέμπουν περισσότερο σε διαφύλαξη και ενίσχυση της προϋπάρχουσας ορθοδοξίας παρά σε εκχριστιανισμό αλλόθρησκων Rufinus Aquileiensis, XI, §6. Ο δε Σωκράτης Σχολαστικός δεν αναφέρει τίποτε για προσηλυτισμούς μετά την εξέγερση και γράφει μόνο ότι «*Οὕτως οὖν τότε τοῦ Μωϋσέως χειροτονηθέντος, ὁ Σαρακηῶν ἐσβέσθη πόλεμος*» Σωκράτης Σχολαστικός, IV, §36 (τ. II, σ. 566).

⁴⁸ I. Shahid, *BAFOC* 19-25, σποράδην. — M. Miotto, Συρία 189-180. Δεδομένων των δυσκολιών ελέγχου όλων των ατόμων, αυτό αφορούσε μάλλον την ιθύνουσα τάξη της φυλής, ή των φυλών σε περίπτωση μιας φυλετικής ομοσπονδίας, αν και δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο μαζικών προσηλυτισμών.

⁴⁹ I. Shahid, *BAFOC* 156-157.

⁵⁰ Για τον χριστιανισμό των Τανούχ πριν και μετά τη Μαβία βλ. G. Bowersock, *Mavia* 488. — I. Shahid, *BAFOC* 185-190, 418 κ.ε. — Η. 'Abd al-Badī', al-Tanūhīyyūn 347-352. — G. Fisher, *From Mavia to al-Mundhir*. Για τους διωγμούς του Σαλώρη Β΄ κατά των χριστιανών βλ. Beate Dignas - E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge - New York 2007, σ. 33-34, 165-172, 213-221.

καθώς και ανάμεσα σε όλους τους Άραβες της διοίκησης Ανατολής⁵¹. Επίσης, αναδείχθηκε η δύναμη της χριστιανικής θρησκείας ως παράγοντα αφομοίωσης και ενσωμάτωσης στο χριστιανικό πια Ρωμαϊκό Κράτος⁵².

Η εξέγερση, η διάλυση της συμμαχίας, ο πόλεμος κατά του Ουάλεντος και η ιστορία του Μωϋσή δείχνουν πόσο σημαντικά ήταν τα θρησκευτικά ζητήματα για τους Άραβες φοιδεράτους. Η επιλογή του Μωϋσή ανταποκρινόταν σε δύο βασικές ανάγκες τους αναφορικά με την πνευματική τους ζωή: να ποιμαίνονται από ορθοδόξους και όχι αρειανούς —άρα αιρετικούς— κληρικούς και να είναι αυτοί οι κληρικοί Άραβες ή τουλάχιστον αραβόφωνοι. Υπήρχε άλλωστε το προηγούμενο του νότιου Ιράκ, όπου οι Τανούχ είχαν πολεμήσει κατά του Πέρση αυτοκράτορα Σαπώρη Β΄ που προσπαθούσε να εξαλείψει το χριστιανικό ορθόδοξο στοιχείο από την περιοχή: τότε μάλιστα οι Τανούχ υιοθέτησαν την πολεμική ιαχή «*yā āl ‘ibād Allāh*» (يا آل عبد الله), που αποδίδεται ως «*Εμπρός, πιστοί του Θεού!*»⁵³.

Η άποψη ότι στη Συρία του 4^{ου} αιώνα διεξήχθη ένα αραβορθόδοξο τζιχάντ, αν και γοητευτική, φαντάζει βέβαια υπερβολική. Ωστόσο, τα γεγονότα αποδεικνύουν το βάθος και τη σοβαρότητα του αραβικού χριστιανισμού στην περιοχή και επίσης πως εθνοτικά αλλογενείς ομάδες δεν αποτελούσαν απαραίτητα στοιχείο αδυναμίας για το Ρωμαϊκό Κράτος. Ορθά, κατά τη γνώμη μας, γράφει ο Irfan Shahid ότι: «*Αυτοί οι Άραβες ήταν ορθόδοξοι, όχι αιρετικοί, και δεν έδειξαν καμία αποσχιστική τάση, αντιθέτως πολέμησαν σε έναν πόλεμο που οι ίδιοι θεωρούσαν έναν ιερό πόλεμο για την ορθοδοξία*»⁵⁴.

Η νίκη στον πόλεμο κατά του Ρωμαϊκού Κράτους είχε επίσης μεγάλο αντίκτυπο σε όλους τους Άραβες και έμεινε στη συλλογική συνείδησή τους ως πηγή υπερηφάνειας και αυτοσυνείδησης. Όπως μας πληροφορεί ο Σωζομενός, στην εποχή του —60 με 70 χρόνια μετά την εξέγερση— οι κάτοικοι των περιοχών όπου διαδραματίστηκε ο πόλεμος θυμούνταν ακόμη τα γεγονότα, ενώ οι Άραβες φοιδεράτοι απάγγελλαν επινίκια ποιήματα και εγκωμιαστικούς στίχους για τη νικηφόρα Μαβία (ταῦτα δὲ πολλοὶ τῶν τῆδε προσοικούντων εἰσέτι νῦν ἀπομνημονεύουσι, παρὰ δὲ τοῖς Σαρακηνοῖς ἐν ᾠδαῖς ἔστιν)⁵⁵.

⁵¹ G. Fisher, *From Mavia to al-Mundhir* 12-13.

⁵² G. Fisher, *From Mavia to al-Mundhir* 21-22.

⁵³ al-Isbahānī, τ. XI, σ. 156. Βλ. I. Shahid, *BAFOC* 416-418.

⁵⁴ I. Shahid, *BAFOC* 202: «*These Arabs were orthodox, not heretical, and they exhibited no separatist tendency but engaged in what they considered a holy war in defense of orthodoxy*».

⁵⁵ Σωζομενός, VI, §38.4-5. Οι στίχοι για τη Μαβία αποτελούσαν σίγουρα μέρος της τεράστιας προϊσλαμικής ποιητικής κληρονομιάς των Αράβων, αλλά το γεγονός ότι

Όπως ήδη αναφέραμε, η συμφιλίωση και η ανανέωση του *foedus* επισφραγίστηκαν με τους γάμους της κόρης της Μαβίας με τον Ρωμαίο αξιωματικό Βίκτορα. Η σύναψη γάμων μεταξύ Ρωμαίων και βαρβάρων ήταν μια αρκετά διαδεδομένη πρακτική, αν και συνήθως αφορούσε Ρωμαίες νεαρές γυναίκες που παντρεύονταν ξένους αρχηγούς. Εδώ συνέβη το αντίστροφο: η κόρη της αρχηγού ενός ξένου έθνους παντρεύτηκε έναν Ρωμαίο αξιωματικό⁵⁶. Το γεγονός ότι η εν λόγω νύφη ήταν μια Αραβίδα, καθιστά ακόμη πιο ασυνήθιστους αυτούς τους γάμους. Ο καταλυτικός παράγων που εξηγεί αυτή την εξέλιξη είναι ακόμη μια φορά το *foedus* μεταξύ των ρωμαϊκών αρχών και των Αράβων της Μαβίας⁵⁷. Ο Βίκτωρ ήταν ο *magister equitum presentalis* της Ανατολής και η επιλογή του ως γαμβρού της Μαβίας δεν ήταν βέβαια τυχαία. Παλιός αξιωματικός, υπηρετούσε σε αυτή τη θέση, με έδρα την Αντιόχεια, ήδη από το 363, και ως *magister equitum* ήξερε να εκτιμήσει τη στρατιωτική αξία των Αράβων *φοιδεράτων*, που απάρτιζαν αποκλειστικά μονάδες του ιππικού. Έχοντας υπηρετήσει στο ανατολικό μέτωπο επί τεσσάρων αυτοκρατόρων (Κωνσταντίου, Ιουλιανού, Ιοβιανού και Ουάλεντος) είχε πλήρη επίγνωση της επιδείνωσης των σχέσεων με τους Άραβες *φοιδεράτους*, αλλά και των συνεπειών της μη συμμετοχής των τελευταίων στη ρωμαϊκή στρατηγική κατά των Περσών. Μολονότι απολάμβανε της εκτίμησης και της εμπιστοσύνης του αρειανόφρονος Ουάλεντος (και πριν από αυτόν του ειδωλολάτρη Ιουλιανού και του επίσης αρειανόφρονος Κωνσταντίου), ήταν πιστός ορθόδοξος και διατηρούσε σχέσεις με τους μεγάλους πατέρες της ορθοδοξίας, τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό και τον Μέγα Βασίλειο⁵⁸. Αντίθετα με τον Βίκτορα, πολύ λίγα είναι γνωστά για την κόρη της Μαβίας. Ο Irfan Shahid θεωρεί πως αυτή είναι η γυναίκα, ονόματι Χασιδάθη, που αναφέρεται σε μία από τις δύο επιγραφές της Ανασάρθας⁵⁹, την οποία οι εκδότες προσδιορίζουν «*Martyrium proche de la citadelle*», και ότι η Χασιδάθη

είχαν ως ηρωίδα μια χριστιανή γυναίκα δεν τους επέτρεψε να επιβιώσουν των εργασιών καταγραφής και τακτοποίησης των μουσουλμάνων φιλολόγων του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα.

⁵⁶ G. Bowersock, *Mavia* 488, ο οποίος αναδεικνύει και τονίζει το πρωτοφανές της περίπτωσης.

⁵⁷ I. Shahid, *BAFOC* 158-160, ο οποίος πολύ ορθά αναφέρεται στην αραβική έννοια της *kafā'a* (كفاة), της ισότητας δηλαδή, σε κοινωνικό επίπεδο, που έπρεπε να υπάρχει ανάμεσα σε δύο οικογένειες για να γίνει μεταξύ τους γάμος, ως επιπλέον στοιχείο που εξηγεί πως ήταν δυνατοί αυτοί οι όντως σπάνιοι ανάμεσα στους Άραβες γάμοι μιας Αραβίδας με μη-Άραβα.

⁵⁸ Για τον Βίκτορα βλ. *PLRE* 957-959. — I. Shahid, *BAFOC* 164-169, ειδικά για τις σχέσεις του με τους Άραβες *φοιδεράτους*.

⁵⁹ Το σημεινόν *Ἡναῖσιρ*, κοντά στο Χαλέπι.

απέκτησε με τον Βίκτορα μία κόρη, ονόματι Μαβία, η οποία αναφέρεται στην άλλη επιγραφή της Ανασάρθας («Église hors les murs, au nord de la ville», κατά τους εκδότες)⁶⁰.

Η γοτθική απειλή και η άμυνα της Κωνσταντινούπολης (378)

Εκτός από την ανταρσία και τον πόλεμο κατά του Ουάλεντος, η Μαβία μνημονεύεται στις πηγές σχετικά με την αποστολή στρατευμάτων για την άμυνα της Κωνσταντινούπολης από τους Γότθους μετά τη μάχη της Αδριανούπολης το 378. Οι εκκλησιαστικοί ιστορικοί και ο Θεοφάνης αναφέρουν ρητά την αποστολή στρατευμάτων από τη Μαβία, την οποία και κατονομάζουν⁶¹, ενώ ο Αμμιανός Μαρκελλίνος και ο Ζώσιμος, μολονότι οι εξιστορήσεις τους για τη συμμετοχή των Αράβων στον Γοτθικό Πόλεμο είναι οι λεπτομερέστερες, δεν μνημονεύουν τη Μαβία⁶².

Οι Άραβες στρατιώτες που έστειλε η Μαβία δεν ήταν πολλοί⁶³, αλλά σύμφωνα με τον Αμμιανό Μαρκελλίνο και τον Ζώσιμο, ο ρόλος τους υπήρξε καθοριστικός. Ο Ζώσιμος αφηγείται επιτυχίες των Αράβων έναντι των Γότθων πριν από τη μάχη της Αδριανούπολης, ενώ ο Αμμιανός Μαρκελλίνος τοποθετεί την επιτυχή σύγκρουση ενός «*Saracenorum cuneus*» με τους Γότθους μετά την ήττα στην Αδριανούπολη⁶⁴. Ωστόσο, αμφότεροι αποδίδουν στις επιτυχίες των Σαρακηνών στρατιωτών την κατάρρευση του ηθικού των Γότθων και την υποχώρησή τους πέρα από τον Δούναβη, σύμφωνα με τον Ζώσιμο, μέχρι τις ανατολικές Άλπεις σύμφωνα με τον Αμμιανό Μαρκελλίνο, αναδεικνύοντας έτσι τον σημαντικό ρόλο των Αράβων στην υπεράσπιση της Κωνσταντινούπολης.

⁶⁰ L. Jalabert – R. Mousterde, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, τ. II: *Chalcidique et Antiochène* [Bibliothèque archéologique et historique 32], Paris 1939, αρ. 297, σ. 168-169. — R. Mousterde – A. Poidebard, *Le Limes de Chalcis. Organisation de la steppe en Haute Syrie romain* [Bibliothèque archéologique et historique 38], Paris 1945, σ. 193-195. — I. Shahid, *BAFOC* 158-161, 222-238, ο οποίος εναλλακτικά προτείνει η Μαβία της επιγραφής να είναι η ίδια η βασίλισσα των Σαρακηνών. Γι' αυτό βλ. παρακάτω.

⁶¹ Σωκράτης Σχολαστικός, V, §1. — Σωζομενός, VII, §1.1. — Θεόδωρος Αναγνώστης 75. — Θεοφάνης, τ. I, σ. 65.26-27.

⁶² Ammianus Marcellinus, XXXI, §16.6-7. — Ζώσιμος, IV, §22 (σ. 283-284).

⁶³ Σωκράτης Σχολαστικός, V, §1: «ὀλίγοι Σαρακηνοὶ ὑπόσπονδοι πεμφθέντες». — Σωζομενός, VII, §1.1-2: «ἐκ μὲν τῶν ὑποσπόνδων Σαρακηνῶν ὀλίγοι παρὰ Μαυίας ἀποσταλέντες...».

⁶⁴ Ζώσιμος, IV, §22 (σ. 283-284). — Ammianus Marcellinus, XXXI, §16.5-7. Ο Αμμιανός αποκαλεί αρχικά την αραβική μονάδα «*Saracenorum cuneus*» (στίχος 5), ενώ εν συνεχεία (στίχος 6) «*orientalis turma*».

Παρά τη διαφορετική χρονική σειρά των γεγονότων που προκύπτει από τις εξιστορήσεις του Ζώσιμου και του Αμμιανού Μαρκελλίνου και μολονότι υπάρχουν διαφωνίες ανάμεσα στους σύγχρονους μελετητές για το πόσο σημαντική ήταν η συμβολή των ανδρών της Μαβίας, αλλά και για την ταυτότητα και την ιδιότητα των ίδιων⁶⁵, τα σύγγραφοι στοιχεία είναι: 1) ότι η συμμαχία (*foedus*) μεταξύ του Ρωμαϊκού Κράτους και των Αράβων *φοιδεράτων* είχε όντως ανανεωθεί, γεγονός που ενισχύει την άποψη κατά την οποία οι Άραβες *φοιδεράτοι* δεν είχαν άλλες διαφορές με τον Ουάλεντα, πέρα από τα θρησκευτικά ζητήματα⁶⁶, 2) ότι Άραβες στρατιώτες ήταν παρόντες κατά την κρίσιμη εκείνη στιγμή στην Κωνσταντινούπολη, το κέντρο του μεσογειακού κόσμου, και την υπερασπίστηκαν αποτελεσματικά, 3) ότι οι τακτικές μάχης των Αράβων *φοιδεράτων*, ως μονάδων ελαφρού ιππικού φάνηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες κατά των Γόθων, παρόλο που ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, που διακατέχεται από μεγάλη εμπάθεια απέναντι στους Άραβες, αποδίδει τις επιτυχίες τους στην βάρβαρη αγριότητά τους που τρόμαξε ακόμη και τους βάρβαρους Γόθους⁶⁷.

Η αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Κωνσταντινούπολη είναι το τελευταίο ιστορικό γεγονός που σχετίζεται με τη Μαβία. Ύστερα από αυτό δεν υπάρχει καμία άλλη μνεία στη βασίλισσα των Σαρακηνών στις πηγές. Εξαίρεση θα μπορούσε να αποτελέσει η μία από τις δύο επιγραφές της Ανασάρθας, με χρονολογία το έτος Σελευκιδών 737 (425 μ.Χ.), που αναφέρει το όνομα *Μαουία*, αν και η χρονι-

⁶⁵ Ο Shahid υποστηρίζει πως η συμβολή των Αράβων *φοιδεράτων* δεν περιορίστηκε στην άμυνα της Κωνσταντινούπολης, αλλά μπορεί να χωριστεί σε τρεις φάσεις πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη μάχη της Αδριανούπολης, θεωρώντας πως δεν υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ της αφήγησης του Σωζομένου και εκείνης του Αμμιανού Μαρκελλίνου και διαφωνώντας με τους νεότερους ιστορικούς του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα που καταλόγισαν λάθος στον Ζώσιμο, ο οποίος —κατά τους ίδιους— εξιστορεί τα ίδια γεγονότα με τον Αμμιανό Μαρκελλίνο, αλλά τα τοποθετεί λανθασμένα πριν από τη μάχη της Αδριανούπολης: I. Shahid, *BAFOC* 175-183. Αντίθετα, ο Woods αποκρούει τη θέση του Shahid των τριών φάσεων και υποστηρίζει πως οι Σαρακηνοί επενέβησαν μόνο μετά τη μάχη της Αδριανούπολης. Όσο για την ταυτότητα αυτών των Σαρακηνών, ισχυρίζεται πως δεν ήταν *φοιδεράτοι* που έστειλε η Μαβία στο πλαίσιο της συμμαχίας με το Ρωμαϊκό Κράτος, αλλά *scholarii* που ο Ουάλης είχε στρατολογήσει στη Συρία μετά τη συνθήκη ειρήνης με τη Μαβία. Ο Woods προχωρεί περαιτέρω ερμηνεύοντας τα *πέμψασα / πεμφθέντες / άπεσταλέντες* των πηγών ως αποστολή από τη Μαβία στην Κωνσταντινούπολη νέων ανδρών της φυλής ως ομήρων του Ουάλεντος: D. Woods, *The Saracen Defenders of Constantinople in 378*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 37.3 (1996) 259-279 (στο εξής: D. Woods, *Saracen Defenders*).

⁶⁶ Στις πηγές, οι Άραβες στρατιώτες που στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη αναφέρονται ως *φοιδεράτοι* (*ύπόσπονδοι*) από τον Σωκράτη Σχολαστικό και τον Σωζομένο.

⁶⁷ Για τα αντιαραβικά συναισθήματα του Αμμιανού Μαρκελλίνου βλ. I. Shahid, *BAFOC* 83-86. — D. Woods, *Saracen Defenders* 270-271.

κή διαφορά οδήγησε τους περισσότερους μελετητές να αποκλείσουν το ενδεχόμενο να είναι η ίδια Μαβία των γεγονότων του 375-378⁶⁸.

Η Βασίλισσα των Σαρακηνών

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Μαβία μαρτυρείται μόνο σε λατινικές και ελληνικές πηγές, όπου, όπως είναι φυσικό, αναφέρεται με τις λατινοποιημένες ή ελληνοποιημένες μορφές του ονόματός της. Αυτές είναι: *Mauvia* (Rufinus Aquileiensis), *Μαυία* (Σωκράτης Σχολαστικός, Θεοφάνης, Γεώργιος Μοναχός), *Μανία* (Θεόδωρος Αναγνώστης), *Μαβία* (Θεοδώρητος Κύρου), *Μαουία* (επιγραφή της Ανασάρθας) και *Μανία* (Σωζομενός).

Στα Αραβικά το όνομά της είναι *Māwīya* (ملوية) ή *Māwīyya* (ملوية), με τη δεύτερη μορφή να είναι η πιο πιθανή⁶⁹. Το όνομα ήταν αρκετά διαδεδομένο ανάμεσα στους Άραβες κατά την προϊσλαμική εποχή, κυρίως σε ορισμένες φυλές εγκατεστημένες στις βορειοδυτικές περιοχές της Αραβικής Χερσονήσου, όπως οι Banū al-Qayn και οι Banū Kalb. Μάλιστα, μια υποομάδα των Kalb ονομαζόταν Banū Māwīya (*Οι απόγονοι της Μαβίας*)⁷⁰. Παρατηρείται ότι οι μορφές του ονόματος που πλησιάζουν περισσότερο στο αραβικό πρωτότυπο είναι εκείνες που απαντούν στον Rufinus (*Mauvia*) και στην επιγραφή της Ανασάρθας (*Μαουία*).

Ως προς την εθνικότητά της, η Μαβία ήταν Αραβίδα. Οι πηγές την αποκαλούν *Saracenorum gentis regina* ή *βασίλισσα των Σαρακηνών*, χρησιμοποιώντας τον όρο *Σαρακηνοί/Saraceni*, με τον οποίο προσδιοριζόνταν τότε όλοι οι Άραβες *φοιδεράτοι της διοίκησης Ανατολής*⁷¹. Άραβας, όπως είδαμε, ήταν και ο προστατευόμενός της Μωϋσής, ενώ η αραβικότητα του ονόματός της καθώς και η θέση της στο εσωτερικό του αραβικού φυλετικού συστήματος δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης της εθνικότητάς της.

Ο Θεόδωρος Αναγνώστης γράφει πως η Μαβία ήταν γυναίκα Ρωμαία και χριστιανή, η οποία αιχμαλωτίστηκε από τους Σαρακηνούς,

⁶⁸ Για τις επιγραφές της Ανασάρθας βλ. παραπάνω. Ο Shahid, αν και δεν αποκλείει να πρόκειται για τη Μαβία του 375-378, θεωρεί ότι η Μαβία της επιγραφής πρέπει να είναι κάποια εγγονή που υπήρξε καρπός των γάμων της κόρης της με τον Βίκτορα· I. Shahid, *BAFOC* 222-227.

⁶⁹ Η διαφορά μεταξύ των δύο μορφών είναι ο διπλασιασμός (*tašdīd*) του αραβικού γράμματος *yā'* (ي), που έχει ως συνέπεια να κατεβαίνει ο τόνος από την προπαραλήγουσα στην παραλήγουσα και να μετατρέπεται η προφορά του ονόματος από Μάουγια σε Μαουίγια.

⁷⁰ I. Shahid, *BAFOC* 194-196.

⁷¹ Αναλυτικότερα για το όνομα «Σαρακηνός» βλ. παρακάτω.

αλλά εν συνεχεία κέρδισε χάρη στην ομορφιά της την καρδιά του αρχηγού των Σαρακηνών και μετά τον θάνατό του τον διαδέχτηκε στην αρχηγία της φυλής⁷². Την ιστορία επαναλαμβάνουν σχεδόν αυτολεξεί ο Θεοφάνης και ο Γεώργιος Μοναχός⁷³. Αυτό επηρέασε τους Ευρωπαίους μελετητές του 19^{ου} και πρώιμου 20^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα σε παλαιότερες μελέτες να αναφέρεται λανθασμένα η Μαβία ως γυναίκα ρωμαϊκής καταγωγής⁷⁴.

Οι Άραβες αναφέρονται στις λατινικές και ελληνικές πηγές της ύστερης αρχαιότητας και της πρώιμης βυζαντινής εποχής με διάφορες ονομασίες: *Άραβες*, *Σκηνίται*, *Άγαρηνοί*, *Ίσμαηλίτες* και *Σαρακηνοί*. Από αυτά τα ονόματα το *Άγαρηνοί* και το *Ίσμαηλίτες* είναι σαφώς προϊόντα της επιρροής της βιβλικής παράδοσης στους χριστιανούς συγγραφείς, οι οποίοι ακολουθούν την εβραϊκή παράδοση όσον αφορά τη γενεαλογία των Αράβων⁷⁵. Οι δε όροι *Άραβες* και *Σκηνίται* απαντούν σε έργα κλασικών συγγραφέων, με το δεύτερο να φανερώνει εκείνους τους Άραβες που διάγουν νομαδική ζωή και ζουν σε σκηνές. Αυτοί οι *Σκηνίται* Άραβες κατοικούν κυρίως στο βόρειο και το κεντρικό τμήμα της Αραβικής Χερσονήσου και στις περιοχές της Συρίας και της Μεσοποταμίας, στις παρυφές της Συριακής Ερήμου, εν αντιθέσει με τους εδραίους Άραβες που κατοικούν τη νότια Αραβία. Από τον 4^ο μ.Χ. αιώνα όμως, οι πηγές όταν αναφέρονται σε πρόσωπα και γεγονότα που σχετίζονται με τη διοίκηση Ανατολής ονομάζουν *Άραβες* τους εδραίους Άραβες που ήταν εγκατεστημένοι σε διάφορες περιοχές

⁷² Θεόδωρος Αναγνώστης 69: «φησὶ δὲ ὅτι ἡ Μανία Χριστιανὴ ἦν, Ῥωμαία ἐκ γένους, καὶ ληφθεῖσα αἰχμάλωτος ἤρσε διὰ κάλλος τῷ βασιλικῷ τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῷ χρόνῳ εἰς βασιλῖδα προέκοψε». Ο Shahid παρατηρεῖ ορθά πως καμία από τις πηγές του Θεόδωρου Αναγνώστη δεν γράφει κάτι τέτοιο και αποδίδει την επινόηση μιας χριστιανῆς και Ῥωμαίας Μαβίας στο γεγονός ότι την εποχή που ο Θεόδωρος Αναγνώστης ἔγραψε το ἔργο του, κατὰ το ἄμισό του 6^{ου} αἰώνα, ἡ κυρίαρχη φυλὴ τῶν Αράβων *φοιδεράτων* τῆς Συρίας ἦταν ἐκείνη τῶν Γασσανιδῶν, τότε ἐνθερμῶν μονοφυσιτῶν, καὶ συνεπῶς οἱ Ἄραβες *φοιδεράτοι*, οἱ Σαρακηνοὶ δηλαδή, ταυτίζονταν με τοὺς σκληροπυρηνικοὺς Ἀντιχαλκηδόνιους. Ἐξ ου καὶ ἡ δυσκολία τοῦ Θεόδωρου νὰ παρουσιάσει μίαν «Σαρακηνήν» ὡς υπέρμαχο τῆς ορθοδοξίας: I. Shahid, *BAFOC* 190-194. Βλ. ἐπίσης, G. Bowersock, *Mavia* 480-482.

⁷³ Θεοφάνης, τ. I, σ. 64.12-14. — Γεώργιος Μοναχός, τ. II, σ. 555.

⁷⁴ Βλ. γι' αὐτὸ I. Shahid, *BAFOC* 190-194.

⁷⁵ Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πως τὴν παράδοση σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ Ἄραβες κατάγονται ἀπὸ τὸν Ἰσμαὴλ, τὸν πρωτότοκο γιο τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς δούλης αὐτοῦ Ἄγαρ, συμμερίζονται καὶ οἱ Ἄραβες καὶ ἐνσωματώθηκε στὸ Ἰσλάμ. Μάλιστα ὁ Μωάμεθ τὴν χρησιμοποίησε γιὰ νὰ θεσπίσει μίαν ἀπευθείας σύνδεση μεταξύ τοῦ Ἀβραάμ (τὸν Ἰμπραχίμ τῶν Αράβων), τοῦ πρώτου μονοθεϊστή, καὶ τῶν Αράβων ἀπογόνων του, ἀνάμεσα στὸς ὁποίους συμπεριλαμβάνονταν φυσικὰ οἱ Κουραϊσίτες καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μωάμεθ, γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὶς ἐπικρίσεις καὶ τὶς ἀμφισβητήσεις τῶν Εβραίων τῆς Μεδίνας.

της Συρίας και της Παλαιστίνης από την αρχαιότητα⁷⁶, ενώ ονομάζουν *Σκηνίτας* ή, όλο και συχνότερα, *Σαρακηνούς* τους Άραβες συμμάχους των Ρωμαίων (τους *φοιδεράτους*) και εκείνους που περιπλανούνταν κατά μήκος των συνόρων.

Ο όρος *Σαρακηνοί* είναι ο πιο πρόσφατος απ' όλους. Εμφανίζεται σε πηγές του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα και φανερώνει αρχικά τις νομαδικές αραβικές φυλές που λεηλατούσαν περιοδικά τις ανατολικές περιοχές του Ρωμαϊκού Κράτους νότια του Ευφράτη, αλλά και τους Άραβες πολεμιστές που υπηρετούσαν περιστασιακά ως *βοηθοί* (*auxilarii*) των Περσών και των Ρωμαίων. Αργότερα η χρήση του όρου περιορίστηκε στους Άραβες *φοιδεράτους* των Ρωμαίων ή γενικότερα σε όλους τους Άραβες χριστιανούς αλλά και ειδωλολάτρες, που αν και ζούσαν σε ρωμαϊκό έδαφος είχαν έλθει πρόσφατα από την Αραβική Χερσόνησο ή το νότιο Ιράκ και δεν ήταν Ρωμαίοι υπήκοοι.

Η ετυμολογία και η προέλευση της λέξης *Σαρακηνός* αποτελούν μια *vexata quaestio* που απασχολεί εδώ και πολύ καιρό τους ερευνητές, ενώ μέχρι σήμερα δεν έχει ακόμη βρεθεί μια κοινά αποδεκτή ερμηνεία της. Οι πρώτες προσπάθειες ερμηνείας της λέξης ανάγονται μάλιστα στον ίδιο τον Σωζομενό, ο οποίος, υπό την επιρροή της βιβλικής παράδοσης, ερμηνεύει ετυμολογικά τον όρο ως μία προσπάθεια των ίδιων των Αράβων να αποκρύψουν την καταγωγή τους από την Αιγύπτια δούλη Άγαρ και να διεκδικήσουν μια ψεύτικη από τη νόμιμη σύζυγο του Αβραάμ, τη Σάρα⁷⁷.

Οι νεότεροι και σύγχρονοι μελετητές, παραλείποντας τη βιβλική Σάρα, βρήκαν διάφορες πιθανές ετυμολογίες: από μια τοποθεσία της Αραβίας ονόματι Σάρακα, που ο μεν γεωγράφος Πτολεμαίος τοποθετεί

⁷⁶ Για τους Άραβες της Συρίας κατά την αρχαιότητα βλ. R. Dussaud, *La pénétration des Arabes en Syrie avant l'Islam* [Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'Archéologie de Beyrouth LIX], Paris 1955. — I. Shahid, RA.

⁷⁷ Σωζομενός, VI, §38.10-11: «Τουτί γάρ τὸ φύλον ἀπὸ Ἰσμαήλ τοῦ Ἀβραάμ παιδὸς τὴν ἀρχὴν λαβὸν καὶ τὴν προσηγορίαν εἶχε, καὶ Ἰσμαηλίτας αὐτοὺς οἱ ἀρχαῖοι ἀπὸ τοῦ προπάτορος ὠνόμαζον. Ἄποτριβόμενοι δὲ τοῦ νόθου τὸν ἔλεγχον καὶ τῆς Ἰσμαὴλ μητρὸς τὴν δυσγένειαν (δούλη γὰρ ἦν) Σαρακηνοὺς σφᾶς ὠνόμασαν ὡς ἀπὸ Σάραρας τῆς Ἀβραάμ γαμετῆς καταγομένου». Η ερμηνεία αυτή υιοθετήθηκε και αναπαράχθηκε από πολλούς λόγιους συγγραφείς του πρώιμου Μεσαίωνα. Έτσι, παραδείγματος χάριν, στον Ισίδωρο της Σεβίλλης (±560-636), *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiae sive originum libri XX*, έκδ. W. M. Lindsay, τ. I-II, Oxonii 1911, τ. I, IX, 2, §57: «*Saraceni dicti, vel quia ex Sarra genitos se praedicent, vel sicut gentiles aiunt, quod ex origine Syrorum sint, quasi Syriginae. Hi peramplam habitant solitudinem. Ipsi sunt et Ismaelitae, ut liber Geneseos docet, quod sint ex Ismaele. Ipsi Cedar a filio Ismaelis. Ipsi Agareni ab Agar; qui, ut diximus, perverso nomine Saraceni vocantur, quia ex Sarra se genitos gloriantur*».

στη νοτιοδυτική Αραβία, ο δε Στέφανος Βυζάντιος στη βορειοδυτική⁷⁸ από το όνομα μιας αραβικής φυλής του 3^{ου} αιώνα, που ζούσε στη βόρεια Αραβική Χερσόνησο ή στη Χερσόνησο του Σινά, φυλή που σύμφωνα με τον Πτολεμαίο και τον Στέφανο Βυζάντιο ονομαζόταν *Σαρακηνοί*⁷⁹, από τη σημιτική λέξη *sāriq* (πληθ. *sāriqīn*), που σημαίνει «κλέφτης, ληστής» και παράγεται από τη σημιτική ρίζα S-R-Q που εκφράζει την έννοια του «κλέβω, ληστεύω»· από την αραμαϊκή λέξη *s^erāq*, που σημαίνει «άδειος τόπος, ακαλλιέργητη γη, άγριος τόπος»· από το αραβικό επίθετο *šarqī* (πληθ. *šarqiyyīn*, στη Γενική και την Αιτιατική), που σημαίνει «ανατολικός, Ανατολίτης»· από την αρχαία ασσυριακή λέξη *šarraqu*, που αναφέρεται σε νομαδικές φυλές από την Αραβική Χερσόνησο⁸⁰. Πιο πρόσφατες προτεινόμενες ετυμολογίες είναι εκείνες σύμφωνα με τις οποίες η λέξη Σαρακηνός προέρχεται από την αραβική λέξη *šarikat*, που σημαίνει «εταιρία, ένωση» και σύμφωνα με τους David Graf και Michael O'Connor χαρακτήριζε κάποια φυλετική συνομοσπονδία που είχε συγκροτηθεί τον 3^ο-4^ο αιώνα στα σύνορα με το Ρωμαϊκό Κράτος⁸¹, ή από τη βορειοαραβική ρίζα S²-R-Q, που εκ-

⁷⁸ Κλαύδιος Πτολεμαίος, *Γεωγραφική ύφήγησις*, έκδ. K. F. A. Nobbe, *Claudii Ptolemaei Geographia*, τ. I-III, Lipsiae, 1843, 1845 (ανατ. Hildesheim 1966), VI, 7, §41 (τ. II, σ. 107): «Σάρακα» (στο: «Πόλεις δὲ λέγονται τῆς Εὐδαιμόνος Ἀραβίας καὶ κῶμαι μεσόγειοι αἱ ὑποτεταγμέναί αἴδου») (στο ἐξῆς: Πτολεμαίος). — Στέφανος Βυζάντιος, *Ἐκ τῶν Ἐθνικῶν Στεφάνου κατ' ἐπιτομήν*, έκδ. A. Meineke, *Stephani Byzantii Ethniconum quae supersunt*, Berolini 1849, σ. 556: «Σάρακα, χώρα Ἀραβίας μετὰ τοὺς Ναβαταίους, οἱ οἰκοῦντες Σαρακηνοί».

⁷⁹ Πτολεμαίος VI, 7, 21 (τ. II, σ. 102): «Κατέχουσι δὲ τὴν μεσόγειαν παρὰ μὲν τὰς ὄρεινὰς τὰς πρὸς ἄρκτους ὡς ἐπίπαν Σκηνῖται καὶ ἔτι ὑπὲρ αὐτοὺς Θαδίται, μεσημβρινώτεροι δὲ τούτων Σαρακηνοί, καὶ Θαμυδηνοί». Εδώ ο Πτολεμαίος τοποθετεῖ τους Σαρακηνοὺς πολὺ βορειότερα τῆς πόλης ονόματι Σάρακα. Βλ. ἐπίσης Στέφανος Βυζάντιος, ὁ.π.

⁸⁰ Για ὅλες αὐτές τις πιθανές ετυμολογίες βλ. M. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, τ. I-III, Firenze 1854-1872 (επανεκδόση με ἐπιμέλεια καὶ σχόλια του C. A. Nallino, τ. I-V, Catania 1933-1939), τ. I, σ. 331-332 σημ. 13. — L. Caetani, *Annali dell'Islām*, τ. II.2, Milano 1907, σ. 885-886 σημ. 1. — V. Christides, Arabs as "Barbaroi" before the Rise of Islam, *Balkan Studies* 10.2 (1969) 315-324, σ. 321, 324. — Του ἴδιου, The Names ARABES, ΣΑΡΑΚΗΝΟΙ etc. and Their False Byzantine Etymologies, *Byzantinische Zeitschrift* 65 (1972) 329-333, σ. 331-332. — I. Shahid - C. E. Bosworth, «Saracens», στο *Encyclopaedia of Islam*, 2^η ἐκδόση, τ. I-XIII, Leiden 1986-2004 (στο ἐξῆς: *E.I.*), τ. IX, σ. 27-28. — G. Bowersock, Mavia 483. — I. Shahid, RA 123 κ.ε. — I. Shahid, BAFOC 84-85, 366. — R. Hoyland, *Arabia and the Arabs* 235.

⁸¹ D. F. Graf, The Saracens and the Defense of the Arabian Frontier, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 229 (1978) 1-26 (= *Rome and the Arabian Frontier: from the Nabataeans to the Saracens* [Variorum Collected Studies Series 594], Aldershot, Hampshire - Brookfield, VT 1997, αρ. IX), σ. 14-15. — D. F. Graf - M. P. O'Connor, The Origin of the Term *Saracen* and the Rawwāfā Inscriptions, *Byzantine Studies/Études byzantines* 4 (1977) 52-66. Τη θεωρία των Graf και O'Connor θεωρεῖ ὡς πιθανότερη καὶ ο G. Bowersock, Mavia 483, ἐνὼ ἀπορρίπτεται, με σωστά κατ' ἐμᾶς

φράζει την έννοια του «μετακινούμαι προς το εσωτερικό της ερήμου», με την αντίστοιχη ενεργητική μετοχή *s²āriq* (πληθ. *s²āriqiyyīn*, στη Γενική και την Αιτιατική) «αυτός που μετακινείται προς το εσωτερικό της ερήμου», όνομα που άρχισαν να χρησιμοποιούν οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι για να ξεχωρίζουν τους Άραβες εδραίους κατοίκους της *provincia Arabia* από τους νομάδες ομοεθνείς τους που μετακινούνταν από και προς τις ερημικές περιοχές του εσωτερικού⁸². Πάντως, το όνομα Σαρακηνός είναι παντελώς άγνωστο στην αραβοϊσλαμική γραμματεία. Οι Άραβες δεν χρησιμοποίησαν ποτέ αυτόν τον όρο για να αναφερθούν στον εαυτό τους ή σε κάποια αραβική φυλή, γεγονός που, αν ληφθούν υπόψη τα πολυάριθμα έργα Αράβων γενεαλόγων, αποκλείει το ενδεχόμενο να προήλθε η λέξη Σαρακηνός από κάποια αραβική φυλή⁸³.

Οι πηγές αποδίδουν στη Μαβία τον τίτλο «βασίλισσα», αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι υπήρχε κάποια αναγνώριση εκ μέρους των ρωμαϊκών αρχών οποιασδήποτε μορφής αυτόνομης πολιτικής οντότητας των Αράβων *φοιδεράτων* εντός της *διοίκησης Ανατολής*⁸⁴. Ο όρος «βασιλεύς» χρησιμοποιείται και στις αραβικές πηγές για τους αρχηγούς της εκάστοτε κυρίαρχης φυλής ή συνομοσπονδίας φυλών ανάμεσα στους Άραβες *φοιδεράτους* της *διοίκησης Ανατολής*. Τους ονομάζουν «*βασιλείς της Συρίας*» (*mulūk al-šām / ملوك الشام*), αποδίδοντάς τους έναν τίτλο μάλλον τιμητικό *ad usum Araborum*, που προοριζόταν και περιοριζόταν στο αραβικό στοιχείο, δεδομένου ότι οι ίδιες οι πηγές αναφέρουν πως αυτές οι αραβικές φυλές εγκαταστάθηκαν στη Συρία κατόπιν αδείας των ρωμαϊκών αρχών και υπηρετούσαν τους Ρωμαίους

επιχειρήματα, από τον I. Shahid, RA 123 και τον M. C. Macdonald, On Saracens, the Rawwāfa inscription and the Roman Army, στο *Literacy and Identity in Pre-Islamic Arabia* [Variorum Collected Studies Series 906], Aldershot, Hampshire – Brookfield, VT 2009, αρ. VIII (στο εξής: M. Macdonald, On Saracens) [= M. C. Macdonald, Quelques réflexions sur les Saracènes, l'inscription de Rawwāfa et l'armée Romaine, στο H. Lozachmeur (εκδ.), *Présence arabe dans le Croissant fertile avant l'Hégire*, Paris 1995, σ. 93–101].

⁸² M. Macdonald, On Saracens 93-98.

⁸³ Οι Άραβες προσδιόριζαν ανέκαθεν τον εαυτό τους με το όνομα 'arab (عرب), συλλογικό ουσιαστικό που σημαίνει «Άραβες», απ' όπου το παράγωγο 'arabī (عربي) που δηλώνει τη μονάδα του συνόλου (Άραβας), αλλά και το εθνικό επίθετο (αραβικός). Η γενεαλογία, στα Αραβικά *nasb* ή 'ilm al-ansāb, αποτελεί αυτόνομο κλάδο της αραβικής γραμματείας που συμπεριλαμβάνει πολυάριθμους συγγραφείς με πολλά έργα· βλ. F. Rosenthal, «Nasb», *E.I.²*, τ. VII, σ. 967-968. — Z. Szombathy, Genealogy in Medieval Muslim Societies, *Studia Islamica* 95 (2002) 5-35. Για έναν κατάλογο των αραβικών φυλών με τις γενεαλογίες τους, για τους μη γνωρίζοντες την Αραβική, ακόμη χρήσιμο είναι F. Wüstenfeld, *Genealonschen Tabellen der Arabischen Stämme und Familie*, Göttingen 1852 και του ίδιου, *Register zu den genealonschen Tabellen der Arabischen Stämme und Familie*, Göttingen 1853.

⁸⁴ Βλ. E. K. Chrysos, The Title ΒΑΣΙΛΕΥΣ in Early Byzantine International Relations, *Dumbarton Oaks Papers* 32 (1978) 29-75.

ως σύμμαχοι⁸⁵. Τον 4^ο αιώνα η κυρίαρχη φυλή ανάμεσα στους Άραβες *φριδεράτους* της Ανατολής ήταν εκείνη των Τανούχ, η φυλή της Μαβίας, στους οποίους οι ρωμαϊκές αρχές είχαν αναθέσει έναν ηγετικό ρόλο, που οι ίδιοι οι Άραβες αναγνώριζαν, γεγονός που εξηγεί τον χαρακτηρισμό των αρχηγών τους ως «βασιλέα/βασίλισσας των Σαρακηνών» σε λατινικές και ελληνικές πηγές.

Όπως ήδη αναφέραμε, για την ιστορία της Μαβίας βασιζόμαστε αποκλειστικά σε λατινικές και ελληνικές πηγές της ύστερης αρχαιότητας και της πρώιμης βυζαντινής εποχής. Στις αραβικές πηγές δεν υπάρχει καμία μνεία στη Μαβία ούτε στα γεγονότα που σχετίζονται με αυτήν. Ωστόσο, είναι οι αραβικές πηγές εκείνες που μας επιτρέπουν να ταυτίσουμε τους Άραβες της Μαβίας, που οι μη αραβικές πηγές ονομάζουν γενικά «Σαρακηνούς», και να τους προσδιορίσουμε με το όνομά τους, εκείνο των Μπάνι Τανούχ (بنو تَنُوخ), ή απλά Τανούχ ή αλλιώς Τανουχίδες. Αυτοί ήταν η φυλή της Μαβίας⁸⁶.

Στην πραγματικότητα οι Τανούχ αποτελούσαν τον ηγετικό πυρήνα μιας συνομοσπονδίας αραβικών φυλών, από τη φυλετική υπερομάδα των Qudā'a, που είχε συγκροτηθεί στην περιοχή του Μπαχράιν πιθανότατα προς το τέλος του 3^{ου} ή τις αρχές του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα. Αρχικά οι Τανούχ μετανάστευσαν από την Τιχάμα, την παράλια περιοχή της δυτικής Αραβίας, στο Μπαχράιν, στις ανατολικές περιοχές της Αραβικής Χερσονήσου που βρέχονται από τον Περσικό Κόλπο και από εκεί στο νοτιοδυτικό Ιράκ. Αργότερα, στις πρώτες δεκαετίες του 4^{ου} αιώνα μετανάστευσαν στη Συρία. Εκεί οι Τανούχ συνήψαν ειδική συνθήκη (*foedus*) με τις ρωμαϊκές αρχές και εγκαταστάθηκαν στη νέα

⁸⁵ al-Mas'ūdī, *Murūğ al-dahab wa ma'ādin al-ğawāhir* (Οι λειμώνες του χρυσού και τα ορυχεία των πολύτιμων λίθων), έκδ. Muḥammad Muḥī ad-Dīn 'Abd al-Ḥamīd, τ. I-III, al-Qāhira (Κάιρο) 1948 (στο εξής: al-Mas'ūdī, *Murūğ al-dahab*), τ. II, σ. 106: «أنضافوا [إلى ملوك الروم، فملكوهن بعد أن دخلوا في النصرانية على من حوى الشام من العرب (συμμάχησαν [οι Τανούχ] με τους βασιλείς των Ρωμαίων που τους κατέστησαν, αφού έγιναν χριστιανοί, βασιλείς όλων των Αράβων της Συρίας). Η αρχική σημασία της λέξης *mālik* (βασιλιάς), ενεργητικής μετοχής του ρήματος *māla* (κατέχω, έχω στην κατοχή μου) είναι εκείνη του «κατέχοντος», του «κρατούντος» κάποιας περιοχής. Βλ. D. Ayalon, «Mālik», *E.I.*², τ. VI, σ. 261-262.

⁸⁶ Στο παρόν άρθρο, δεδομένης της ύπαρξης και της χρήσης των πτώσεων στην Ελληνική, θεωρήσαμε ορθότερο και επιστημονικότερο να κλίνεται σύμφωνα με τους κανόνες της αραβικής γραμματικής και το ουσιαστικό Μπάνου (τα παιδιά του, οι απόγονοι του), που αποτελεί το πρώτο μέρος του ονόματος των αραβικών φυλών και προηγείται του ονόματος του γενάρχη από τον οποίον ονομάζεται η φυλή, π.χ. Μπάνου Ουμάγια = οι Απόγονοι του Ουμάγια ή αλλιώς οι Ομαγιαάδες. Έτσι το Μπάνου παραμένει Μπάνου στην Ονομαστική, ενώ γίνεται Μπάνι στη Γενική και την Αιτιατική και κλίνεται ανάλογα με την πτώση που χρειάζεται στη σύνταξη της ελληνικής φράσης.

πατρίδα τους ως *φοιδεράτοι*, δηλαδή ομόσπονδοι σύμμαχοι και έμμοισθοι στρατιώτες του Ρωμαϊκού Κράτους⁸⁷.

Από αραβικές πηγές τις ισλαμικής εποχής γνωρίζουμε ότι οι Τανούχ εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της τότε *επαρχίας Κοίλης Συρίας*. Την εποχή της ισλαμικής κατάκτησης της Συρίας οι Τανούχ ζούσαν ακόμη εκεί. Τα σημαντικότερα κέντρα τους ήταν τότε τα δύο *χάντιρ* του Χαλεπίου (Βέρροιας) και του Qinnasrīn (Χαλκίδος)⁸⁸. Η λέξη *χάντιρ* (*hādir* πληθ. *hūdūr*) στα αραβικά σημαίνει «μόνιμο, σταθερό οικισμό», όπου ζει ένας εδραίος πληθυσμός, σε αντίθεση με τους προσωρινούς καταυλισμούς των νομάδων. Τα *χάντιρ* είχαν σπίτια, στρατώνες, ιπποστάσια και φρούρια. Στις βυζαντινές πηγές αποκαλούνται *παρεμβολαί*, επειδή βρισκονταν πάντα κοντά σε μια πόλη⁸⁹. Ένα από αυτά υπάρχει ακόμη σήμερα, είναι το χωριό αλ-Χάντιρ, νοτιοδυτικά του Χαλεπίου. Μετά τα γεγονότα του 375-378 η θέση των Τανούχ έδειχνε να έχει ισχυροποιηθεί, ωστόσο στις αρχές του 5^{ου} αιώνα άλλη αραβική φυλή, εκείνη των Salīh, κυριαρχούσε ανάμεσα στους Άραβες *φοιδεράτους* της Συρίας⁹⁰. Αυτή η εξέλιξη οφείλεται στη νέα, αποτυχημένη αυτή τη φορά, εξέγερση των Τανούχ, που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδοσίου Α΄, πιθανώς το 383⁹¹. Παρά την απώλεια της πρωτοκαθεδρίας τους, οι Τανούχ παρέμειναν στα εδάφη της *διοίκησης Ανατολής* και εξακολούθησαν να υπηρετούν ως *φοιδεράτοι*. Την εποχή της ισλαμικής κατάκτησης τους συναντάμε στις πρώτες μάχες των Βυζαντινών κατά των μουσουλμάνων, ενώ είχαν σημαντικό ρόλο στην αποτυχημένη προσπάθεια των Βυζαντινών να

⁸⁷ al-Ṭabarī, *Ta'riḥ al-rusul wa 'l-mulūk* (Η ιστορία των αγγελιοφόρων του Θεού και των βασιλέων), έκδ. Muḥammad Abū 'l-Faḍal Ibrahīm, τ. I-X, al-Qāhira (Κάιρο) 1971 (στο εξής: al-Ṭabarī), I, 745-750 (τ. I, σ. 609-613). — al-Mas'ūdī, *Murūḥ al-dahab*, τ. II, σ. 106. Βλ. Ἡ. 'Abd al-Badī', al-Tanūḥiyyūn 229-337. Για τον οπλισμό και τις τακτικές μάχης των Αράβων *φοιδεράτων* και για το πώς εντάσσονταν στο ρωμαϊκό στρατιωτικό σύστημα της εποχής βλ. M. Miotto, Συρία.

⁸⁸ al-Balāḍurī, *Kiṭāb futūḥ al-buldān* (Το βιβλίο των κατακτήσεων των χωρών), έκδ. Salāḥ al-Dīn al-Munaḡḡid, τ. I-II, al-Qāhira (Κάιρο) 1956 (στο εξής: al-Balāḍurī), τ. I, § 390 (σ. 172), 392 (σ. 173).

⁸⁹ Για τον όρο «*παρεμβολή*» βλ. I. Shahid, *BAFIC* 212-213.

⁹⁰ I. Shahid, *BAFOC* 369, 379. — Του ίδιου, *BAFIC* σοροάδην.

⁹¹ I. Shahid, *BAFOC* 203-216. Η σωπή των πηγών (Pacatus Drepanius και Λιβάνιος) για το ποιος ηγείτο των εξεγερθέντων *φοιδεράτων* ερμηνεύεται από τον Shahid ως συνειδητή επιλογή των συγγραφέων που δεν ήθελαν στους πανηγυρικούς λόγους τους να αναφέρεται πως το κατόρθωμα των ηρώων τους (του αυτοκράτορα Θεοδοσίου για τον Drepanius, του *magister militum per Orientem* Ριχομήρη για τον Λιβάνιο) επιτεύχθηκε εναντίον μιας γυναίκας (βλ. Shahid, *BAFOC* 214).

ανακτήσουν την πόλη Χιμς (Έμεσα) το 17/638-639⁹². Μετά την ισλαμική κατάκτηση οι Τανούχ παρέμειναν στις έδρες τους. Παρά την πρόσκληση των μουσουλμάνων ηγετών να ασπαστούν το Ισλάμ, πολύ λίγοι από αυτούς το έπραξαν, ενώ οι περισσότεροι παρέμειναν χριστιανοί⁹³.

Όμως, όπως είδαμε, κατά τη διάρκεια της εξέγερσης οι πρώην φοιδεδράτοι επιτέθηκαν κατά περιοχών που ήταν μακριά από τη βόρεια Συρία. Αυτό οφείλεται αφενός στο γεγονός ότι οι Τανούχ ήταν μόνο μία από τις πολλές φυλές των Αράβων φοιδεδράτων, που είχαν επαναστατήσει, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι σε όλο το μήκος των συνόρων νοτιώς του Ευφράτη, και αφετέρου στο γεγονός ότι οι Άραβες, κατά την προσφιλή τακτική τους, αποσύρθηκαν αρχικά στο εσωτερικό της συριακής στέπας και από εκεί επιτέθηκαν κατά των σημείων εκείνων όπου θεωρούσαν ότι είχαν περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας, αποφεύγοντας τις πόλεις της βόρειας Συρίας και την ίδια την Αντιόχεια, όπου, λόγω του περσικού κινδύνου, έδρευαν οι ισχυρότερες ρωμαϊκές φρουρές της περιοχής και όπου μάλιστα εκείνα τα χρόνια βρισκόταν ο ίδιος ο αυτοκράτορας Ουάλης.

Η αρχηγός της αραβικής φυλής των Μπάνι Τανούχ, η βασίλισσα Μαβία, αποτελεί ξεχωριστό πρόσωπο γυναίκας-ηγέτιδας της προϊσλαμικής ιστορίας των Αράβων και δη του αραβικού χριστιανισμού⁹⁴. Η συμμετοχή της στις χριστολογικές έριδες της εποχής της και ο αγώνας που έδωσε για την υπεράσπιση της ορθοδοξίας στη Συρία τής εξασφάλισαν το ενδιαφέρον των μεγάλων εκκλησιαστικών ιστορικών του 4^{ου} και του 5^{ου} αιώνα, χάρη στους οποίους διασώθηκε η μνήμη της. Το γεγονός ότι ήταν γυναίκα και χριστιανή είναι πιθανώς η βασική αιτία για την ανυπαρξία της στις αραβικές ιστορικές πηγές της ισλαμικής εποχής, παρόλο που γνωρίζουμε ότι μετά τις επιτυχίες έναντι των Ρωμαίων η φήμη της είχε διαδοθεί ανάμεσα στους Άραβες της Εγγύς

⁹² al-Ṭabarī, I, 2081, 2499-2500 (τ. IV, σ. 50-52). Βλ. W. E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992, σ. 178-179, 194. — M. Miotto, *Κατάκτηση* 70, 107-108, 112.

⁹³ al-Balādhurī, τ. I, § 390-391 (σ. 172). Ο χριστιανισμός των Τανούχ τερματίστηκε βία την εποχή του αββασίδη χαλίφη al-Mahdī (158-169/775-785), όταν εξαναγκάστηκαν να ασπαστούν το Ισλάμ al-Ya'qūbī, *Tārīḥ (Ιστορία)*, έκδ. M. Houtsma, τ. I-II, Leiden 1883, τ. II, σ. 480.

⁹⁴ Εκτός από την πολύ γνωστή Ζηνοβία της Παλμύρας, για την οποία υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, για λιγότερο γνωστές σπουδαίες γυναίκες της προϊσλαμικής ιστορίας των Αράβων βλ. Nabia Abbot, *Pre-Islamic Arab Queens*, *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58.1 (Jan. 1941) 1-22 και της ίδιας, *Women and State on the Eve of Islam*, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58.3 (Jul. 1941) 259-284, όπου και δύο πολύ σύντομες αναφορές, με κάποιες ανακρίβειες, στη Μαβία.

Ανατολής, οι οποίοι δημιούργησαν επινίκιους στίχους για αυτήν. Δεν είναι όμως μόνο η ισλαμική ιστοριογραφία που την αγνοεί. Μεγάλοι ιστορικοί της ύστερης αρχαιότητας όπως ο Αμμιανός Μαρκελλίνος και ο Ζώσιμος, αμφότεροι ειδωλολάτρες, δεν τη μνημονεύουν στα έργα τους, παρά το γεγονός ότι αναφέρονται αρκετά εκτεταμένα στους Σαρακηνούς που πολέμησαν κατά των Γόθων το 378⁹⁵. Βέβαιο είναι ότι τα γεγονότα που σχετίζονται με τον βίο και την πολιτική δράση της Μαβίας είναι από τα βασικότερα ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε για την ανάδειξη και την ανάλυση της παρουσίας και του ρόλου του αραβικού στοιχείου στη *διοίκηση Ανατολής* τον 4^ο αιώνα και της ενεργού συμμετοχής και συμβολής του στα δρώμενα της περιοχής.

⁹⁵ Για τη διαφορετική ερμηνεία της ιστορίας του Αμμιανού Μαρκελλίνου και του Ζώσιμου σε σχέση με τους σύγχρονούς τους εκκλησιαστικούς ιστορικούς και για την αντιχριστιανική «*tendenz*» τους βλ. G. Chesnut, *The First Christian Histories* 213-217.

Marco Miotto

Arabs in the Service of Byzantium. The Queen Mavia of the Banu Tanūḥ

In the 4th century the South-Arabian tribe of Banū Tanūḥ installed, with the permission of the Roman authorities, in the territories of the Roman State and more specifically in the internal areas of Syria, in various provinces of the *Diocese of the East*. Actually, the Banū Tanūḥ or otherwise Tanukhides, were the leading group of a confederation of Arab tribes that had migrated originally from south-western Arabia (Yemen) in south-western Iraq, and from there to Syria. The Banū Tanūḥ concluded a special treaty (*foedus*) with the Roman authorities and settled in their new home as *enspondoi* allies (*foederati*) of the Romans. Since then, they actively participated in the political, social and cultural life of Syria and Palestine.

Around 375 A.D. a woman called Mavia, after the death of her husband and former chief of the tribe, became the new leader of the Tanūḥs. Latin and Greek sources attribute to her the title of “Queen of the Saracens”. During her leadership two of the most important events related to the history of the Banū Tanūḥ in Syria took place; namely the great revolt of the Arab *foederati* against the religious policy of the Arian emperor Valens (ca. 375-378) and their participation to the defence of Constantinople against the Goths after the battle of Adrianople (378).

The personality and the leadership of the Queen of the Tanūḥs Mavia, as also the role and the relevance of the Arab element in Roman and Byzantine Syria before Islam are the subject of this article.